

הוויכוח על הממלכה המאוחדת בהקשרו המדעי ובשיח הציבורי בישראל

אברהם פאוסט

האומנם היו שאול, דוד ושלמה דמויות היסטוריות, והאם הם ייסדו בארץ ישראל את הממלכה המכונה במחקר "הממלכה המאוחדת"¹? שאלות אלו ניצבות זה כשלושים שנה בליבה של מחלוקת מחקרית עזה. העניין הציבורי הרב שהן מעוררות, ולדעת רבים גם ההשלכות הפוליטיות העכשוויות שיש לשאלת קיומה (או אי-קיומה) של ממלכת דוד ושלמה, גרמו לכך שהוויכוח חרג תכופות מכתבי העת המדעיים ופרץ אל העיתונות היומית, אל הטלוויזיה ואל אמצעי תקשורת נוספים, ולעיתים אף עורר סערה ציבורית בישראל ובעולם. במאמר זה לא אדון בהיסטוריה הקדומה, בשאלת קיומם של שאול, דוד ושלמה או בהיקף ממלכתם, אלא אבחן את הדינמיקה במחקר המדעי שעסק בשאלות אלו בעשורים האחרונים ואתיחס בקצרה לכמה נקודות הקשורות למקומו של הדין המדעי בתוך ההקשר החברתי בישראל ובתוך ההקשר האקדמי הרחב יותר.

* ברצוני להודות לעורך ולקוראים האנונימיים על הערותיהם המועילות. נסים ליאון קרא גרסה ראשונית של המאמר והעיר עליה, ובחלק מהנושאים דנתי עם אייל ברוך, וברצוני להודות להם על תרומתם. סקירת תולדות המחקר מתבססת על מחקרים קודמים שלי. הדברים הוצגו בהרחבה בספר שכתבתי במשותף עם זאב פרכר (*The Bible's First Kings: Uncovering the Story of Saul, David and Solomon*, Cambridge University Press, 2025), וברצוני כמוכן להודות גם לו על שיתוף הפעולה במחקר לאורך השנים. האחריות על הדעות המובעות במאמר, ועל השגיאות שמן הסתם נותרו בו, היא כמוכן שלי בלבד.

1 "הממלכה המאוחדת" הוא המונח המקובל בספרות המדעית לתיאורה של ממלכת דוד ושלמה, ואף שאני סבור כי אינו מדויק לגמרי ומעדיף את הביטוי "ממלכת ההר", אשתמש בו במאמר זה.

הוויכוח על הממלכה המאוחדת

מהימנותם ההיסטורית של התיאורים המקראיים של שלבים קדומים בהיסטוריה הישראלית, כדוגמת תקופת האבות, יציאת מצרים ובעיקר כיבוש הארץ, הייתה שנויה במחלוקת במחקר,² אבל עד לפני כשלושים שנה שרר בין החוקרים קונסנזוס על כך שתיעוד תקופת המלוכה הוא מהימן יחסית, וכי הטקסטים המתארים אותה נכתבו זמן לא רב אחרי המאורעות שהם מתיימרים לתעד. שאול, דוד ושלמה, שלפי הכרונולוגיה המקראית תקופת שלטונם חפפה את שלהי המאה האחת-עשרה ואת מרבית המאה העשירית לפנה"ס, נתפסו כדמויות היסטוריות, וכמעט כל החוקרים סברו שבתיאור המקראי של ממלכתם, גם אם בניכוי הגזמות, אפולוגטיקה ותוספות מאוחרות, יש גרעין היסטורי משמעותי.³ הסיפורים על מלכים אלו בספרי שמואל ומלכים פורשו על רקע זמנם והצורך של תומכי השוללות השונות (בית שאול, ובעיקר בית דוד) להצדיק את מעמדם לנוכח טענות סותרות וסיפורים שערערו את הלגיטימציה שלהם. הסתירות המרובות בין הסיפורים ששובצו בספרי שמואל – למשל לגבי השאלה מתי נפגשו דוד ושאול בפעם הראשונה (סוגיה שלגביה יש לפחות שתי מסורות שונות), או כיצד עלה שאול לשלטון (סוגיה שלגביה יש שלוש מסורות לפחות) – פורשו כמסורות נפרדות שהתפתחו עם הזמן ונועדו להוסיף למלכים מעמד ולגיטימציה ולהצדיק את פעולותיהם. כך למשל, חוקרי מקרא רבים זיהו בספר שמואל אפולוגטיקה שמטרתה לנקות את דוד מהרג יריביו ולייחס אותו לדמויות אחרות; במקרים רבים מדגיש הכתוב כי לא רק שידיו של דוד לא שפכו את הדם, אלא שהדבר נעשה בניגוד מפורש להוראותיו (למשל ביחס לאבנר בן נר, לאבשלום בנו של דוד ולאחרים). מסורות אלו ואחרות נתפסו כאפולוגטיקה שנועדה להצדיק את מלכותו של דוד בתקופה שבה רבים עדיין ראו בשאול את המלך הלגיטימי, ובדוד תופס שלטון. הדעה המקובלת סברה אפוא כי את הגרעין של סיפורים רבים אפשר להבין רק על רקע ראשית המלוכה וצמיחתה, ולאור הצורך להצדיק את העברת השלטון לדוד וליורשיו לפני התבססותה של שושלת זו.

2 אף שסימני שאלה כאלה ואחרים ביחס להיסטוריות של תקופת האבות הוצגו עוד קודם לכן, עיקר הספקות לגביהן עלו בשנות השבעים – בעיקר מצידם של ג'ון ון סטרים (Van Seters 1975) ותומס תומפסון (Thompson 1974), שעבודתם השפיעה רבות על המחקר (הוויכוח כמובן לא הסתיים; ראו למשל Kitchen 2003). לגבי יציאת מצרים התמונה מורכבת אף יותר, ולאורך שנים התפרש המחקר על פני ספקטרום רחב של גישות; לקובץ מעודכן ובו ספרות נרחבת בנושא ראו Levy et al. 2015. באשר לכיבוש הארץ וליספורי ההתנחלות בה, בעקבות מחקרו של אלברכט אלט (1925| 1965) התנהל משנות העשרים של המאה הקודמת ויכוח ער בנוגע למהימנות התיאור המקראי, ובמהלך השנים התפתחו אסכולות אחדות בנושא (פינקלשטיין וסילברמן 2003, 106–84; מזר 2019, 161–157; Faust 2006, 170–187). עם זאת, במקרה זה דומה שהוויכוח שכך מעט (ואולי שינה צורה), וכיום יש הסכמה רחבה על כך שתיאור הכיבוש הסכמטי המוצג בספר יהושע אינו תיאור היסטורי.

3 לגישה המסורתית ראו גרסיאל תשל"ה; מזר 1981; Halpern 2001; 1984; McCarter 1980; וכן מגוון מאמרים אצל מלמט 1975; Ishida 1983. לסיכום המחקר והגישות השונות ראו Faust and Farber 2025, פרק 2.

ומאחר שהשלד של הסיפור המקראי על הממלכה המאוחדת נתפס כאמין, הממצא הארכיאולוגי הרב שהתגלה בארץ ישראל במהלך המאה העשרים ויוחס למאה העשירית לפנה"ס – התקופה שבה שלטו אותם אישים, לפי הכרונולוגיה המקראית – שימש לאיור התיאור המקראי, להרחבתו ולהעשרתו בתמונות. הדברים נכונים ביחס למבנים ציבוריים, לחומות ולשערים שיוחסו באופן כללי למפעלי הבנייה של שלמה, אך היו גם מחקרים שזיהו קשר ישיר בין הממצאים לתיאורים המקראיים. כך למשל, את השערים הגדולים והמרשימים בני ששת התאים שהתגלו במגידו, בחצור ובגזר קשר יגאל ידין (תשכ"ב) למפעלי הבנייה של שלמה המתוארים בספר מלכים א (ט, טו), שם נזכרים שלושת האתרים בזה אחר זה.⁴ הקישור הזה, שבזמנו היה מקובל על מרבית החוקרים, הוצג כדוגמה יוצאת דופן של התאמה בין הממצא הארכיאולוגי לפסוק מקראי, אך עיקר ההתאמה היה בין התמונה הגדולה העולה מהנרטיב המקראי ובין המציאות הכללית שחשפה הארכיאולוגיה, ושימשה לאיור הנרטיב ולאישושו. כך, לכיבושו של דוד יוחסו שכבות חורבן שהתגלו ביישובים שונים באזורים הנמוכים של ארץ ישראל ותוארכו פחות או יותר לשנת 1000 לפנה"ס – למשל במגידו, בתל קסילה, בבית שאן, בכנרת ובמקומות נוספים – ואילו הביצורים והמבנים הציבוריים שנחשפו בשכבות מאוחרות מעט יותר (אמצע המאה העשירית לפנה"ס) יוחסו למפעלי הבנייה של שלמה, שמלבד השכבות עם שערי ששת התאים שהוזכרו לעיל כללו גם מפעלי בנייה בירושלים, את האתרים המכונים "מצודות הר הנגב" ועוד.⁵

חשוב להדגיש כי בעוד ארכיאולוגים רבים במאה העשרים חיפשו באופן פעיל ממצאים הקשורים לסיפור המקראי, הרי גם ארכיאולוגים ביקורתיים שלא "חפרו עם התנ"ך ביד", כדוגמת קתלין קניון (ברקאי תשע"א, 405; Davis 2008), הניחו שהסיפור המקראי על הממלכה המאוחדת מהימן, ולפיכך התבססו עליו בשחזור ההיסטורי ופשוט הוסיפו לדיון את הממצאים הארכיאולוגיים שתוארכו לתקופה. קניון, למשל, השתמשה בממצאים שחשפה בחפירותיה בירושלים כדי לאייר את תקופת שלטון שלמה, שבעצם קיומו לא פקפקה. תיאורה את ירושלים בימי שלמה (Kenyon 1974, 107–128) מתבסס על התיאור המקראי לגבי גדולתו של שלמה, קשריו הדיפלומטיים, ריבוי נשותיו, הסחר העשיר שהנהיג ומפעלי הבנייה שלו, והממצאים המעטים שהתגלו בירושלים מתקופה זו פשוט משובצים בתוך התמונה הרחבה יותר המבוססת על התיאור המקראי.

בשלהי שנות השמונים ובעיקר בראשית שנות התשעים הופיעה אסכולה מחקרית חדשה, המוכרת לעיתים כאסכולה המינימליסטית בחקר המקרא (שמות נוספים לאסכולה

4 ידין ייחס חשיבות גם לחומות שנבנו בצמידות לשערים אלו וזיהה אותן כחומות סוגרים דווקא, וזיהוי זה זכה לדייונים רבים במחקר; ראו למשל ברקאי תש"ן, 91–92.

5 לסיכום מקיף (אך טיפוסים) של המחקר בתקופה זו ראו למשל ברקאי תש"ן.

זו הם "אסכולת קופנהגן" ו"הדה־קונסטרוקציוניסטים"). המבקרים כינו לעיתים את חברי האסכולה "ניהיליסטים", בשל "כפירתם" לא רק באמינות הטקסט המקראי אלא גם במוסכמות המדעיות ובתיארוך המקובל של הטקסטים עצמם. חברי האסכולה היו קבוצה קטנה יחסית של חוקרי מקרא ותיאולוגים, בעיקר מאירופה (הבולטים שבהם היו נילס פטר למקה, תומס תומפסון, פיליפ דייוויס וקית וייטלאם); השניים הראשונים לימדו באוניברסיטה של קופנהגן), שפקפקה במהימנות ההיסטורית של המקרא בכלל. לפי גישה זו, ובניגוד לגישה שרווחה בקרב חוקרי המקרא במאתיים השנים האחרונות, ספרי המקרא נכתבו בתקופה הפרסית ואפילו ההלניסטית – מאות שנים אחרי האירועים שאותם הם מתיימרים לתאר – והם בגדר יצירות ספרותיות נטולות מידע היסטורי, שיש להבינן על רקע התקופה שבה נכתבו, לדעת אותם חוקרים. דייוויס למשל התייחס לדמויות כאל יצירות ספרותיות, וטען כי מבחינה זו דוד אינו היסטורי יותר מאדם הראשון (ראו למשל Davies 1992, 2).

גישה זו שללה כל ערך היסטורי מהמסופר במקרא, להוציא מקרים נדירים שבהם יש תימוכין חיצוניים לאירועים המתוארים. באשר לממלכה המאוחדת, האסכולה סברה כי זו לא התקיימה מעולם וכי הסיפורים על שאול, דוד ושלמה הומצאו מאות רבות לאחר הזמן שבו היו אמורים להתרחש, בלי שהיה ברשות המחברים כל מידע היסטורי על התקופה שאותה ביקשו לתאר. יחס הכללי של אסכולה זו לעדויות הארכיאולוגיות ולממצאים הרבים שהוצגו כראיה לקיומה של ממלכה מפוארת היה שלילי מראשיתו, והתבסס על הטענה כי הממצאים החומריים הם "אילמים".⁶ סדרת ספרים שפרסמו חוקרים השייכים לאסכולה זו הובילה לתגובות רבות ולדיונים סוערים בארץ ובחו"ל, וסייעה לכך גם העובדה שלפחות חלקם קשרו ישירות בין עבודתם ובין ההקשר הפוליטי העכשווי ונקטו עמדות פרו־פלסטיניות.⁷ אף שהגישה המינימליסטית לא קנתה לה תומכים רבים, היה לה תפקיד חשוב בשינוי הדרסטי שחל בשיח המחקרי ביחס לכמה שאלות, ובראש ובראשונה ביחס לשאלת קיומה של הממלכה המאוחדת (לסיכום המחקר והתפתחותו ראו Faust and Farber 2025).

6 במשך תקופה קצרה נתלו כמה חוקרים מינימליסטים בספרו של דייוויד ג'יימסון־דרייק (Jamieson-Drake, 1991), שקנה ממצאים ארכיאולוגיים ולכאורה הראה כי אין ממצאים רבים מן המאה העשירית לפנה"ס שתואמים את קיומה של ממלכה גדולה. לפחות חלק מהחוקרים הללו היו מודעים לבעיות המתודיות הרבות במחקרו; ראו למשל את ביקורתו החריפה של למקה (Lemche 1998, 79–83), ולהערכה כללית ראו גם Faust and Farber 2025, 63–67. עם זאת, כפי שנראה ביתר פירוט בהמשך, זמן קצר לאחר פרוץ הוויכוח הועלתה הצעה לשנות את הכרונולוגיה של תקופת הברזל (מה שמכונה "הכרונולוגיה הנמוכה"), ומאז נתלו תומכי הגישה המינימליסטית בכרונולוגיה האלטרנטיבית כבתימוכין ארכיאולוגיים לגישתם.

7 בולט במיוחד היה קית וייטלאם (Whitelam 1996), כפי שעולה אפילו משם ספרו *The Invention of Ancient Israel: The Silencing of Palestinian History*, וביתר שאת מתוכנו.

בראשית שנות התשעים, במקביל לדיונים הסוערים שהתנהלו מעל דפי כתבי העת המקצועיים (וגלשו לעיתים גם לתקשורת ההמונים), התגלו בתל דן שברים של כתובת ניצחון שבה מתפאר מלך ארמי כי הרג את מלך ישראל ואת מלך בית דוד (Biran and Naveh 1993). הכתובת תוארכה לאמצע המאה התשיעית לפנה"ס בקירוב, כלומר כמאה שנה לאחר זמנם של דוד ושלמה, ונתפסה כראיה התומכת בקיומה של דמות היסטורית בשם דוד שייסדה שושלת מלכותית. כמה חוקרים מינימליסטים ניסו להתכחש לחשיבות התגלית, פקפקו בפרשנות הביטוי "בית דוד" (Davies 1994) ואף הפריחו האשמות שמדובר אולי בזיוף (Cryer 1994, 14–15), אך לא זכו לתמיכה רבה. לתגלית היה תפקיד מרכזי בהפרכת חלק מטענות האסכולה המינימליסטית, ואנדרה למייר (Lemaire 1994) זיהה אחר כך את המונח "בית דוד" גם במצבת מישע שהתגלתה כבר במאה התשע-עשרה כמואב שבעבר הירדן (אך יש המערערים על קריאה זו, וראו Finkelstein *et al.* 2019; למענה על כך ראו Langlois 2019). כתוצאה מתגליות אלו יש כיום הסכמה רחבה על כך שדוד, לפחות, אכן היה דמות היסטורית.

באמצע שנות התשעים, מעט לאחר הסערה שעוררו פרסומיהם של המינימליסטים, ישראל פינקלשטיין – פרופסור לארכיאולוגיה מאוניברסיטת תל אביב, ומי שבעקבות מחקריו אלו ייסד את מה שיכונה לימים אסכולת תל אביב – הציע תיקון למסגרת הכרונולוגית של ארץ ישראל בתקופת הברזל (Finkelstein 1995; 1996). לפי כרונולוגיה אלטרנטיבית זו, המוכרת בשם "הכרונולוגיה הנמוכה", שכבות ארכיאולוגיות שתוארכו באופן מסורתי למאה העשירית לפנה"ס ושויכו לפיכך לזמנם של דוד ושלמה התקיימו למעשה במאה התשיעית לפנה"ס. במילים אחרות, האתרים שחורבנם יוחס לדוד חרבו עשרות רבות של שנים לאחר התקופה שבה אמור היה דוד לפעול, ומפעלי הבנייה שיוחסו לשלמה נבנו רק במאה התשיעית לפנה"ס, אולי בזמנם של מלכי בית עמרי. לפי כרונולוגיה זו, הממצאים שאותם יש לתארך למאה העשירית לפנה"ס תוארכו בעבר לתקופה המכונה "תקופת הברזל א". השכבות מתקופה זו היו דלות יותר מבחינת הממצאים שהתגלו בהן, ונדירים בהן מבני הציבור, הביצורים או שרידים מרשימים אחרים. הדיון הארכיאולוגי שעמד בבסיס הכרונולוגיה החדשה היה טכני למדי,⁸ והסערה שהוא עורר נבעה מההשלכות ההיסטוריות הנגזרות ממנו,⁹ שכן אם מקבלים את הכרונולוגיה החדשה, אזי השרידים שהתגלו מזמנם של דוד ושלמה היו דלים למדי ולא תאמו את קיומה של ממלכה משמעותית;

8 בבסיס הכרונולוגיה החדשה עמד ניסיון להסביר הבדלים באופיים של כלי החרס שהתגלו באתרים ארכיאולוגיים שונים. פינקלשטיין טען שהשכבות הנדונות לא התקיימו במקביל, ולפיכך שינה את התיארוך של חלקן.

9 יכוחים דומים קיימים גם ביחס לכרונולוגיה של תקופות אחרות, למשל תקופת הברונזה הקדומה, ובעשורים האחרונים שונתה הכרונולוגיה שלה במאות שנים (ראו למשל Regev *et al.* 2012; Braun *et al.* 2013; Regev *et al.* 2014). עם זאת, שינויים אלו, חשובים ככל שיהיו מבחינה מדעית, מעניינים מספר קטן של חוקרים וברוך כלל אינם מגיעים לידיעת הקהל הרחב.

או כפי שזעקה כותרת של כתבה במגזין ארץ וטבע שתיארה את מחקרן של פינקלשטיין (רומן 2001), "למלך אין כתר".

אין זה מפתיע כמובן שהכרונולוגיה האלטרנטיבית עוררה התנגדות עזה (Mazar 1997; Ben-Tor and Ben-Ami 1998). הדיונים הסוערים הובילו חוקרים אחרים לתקן במעט את הכרונולוגיה המקובלת, במה שזכה (בעקבות עבודותיו של עמיחי מזר; Mazar 2011) לכינוי "הכרונולוגיה הקונבנציונלית המתוקנת" (modified conventional chronology, או MCC). הכרונולוגיה הנמוכה זכתה אמנם לתמיכה מסוימת בקהילה הארכיאולוגית, אך לא הפכה לקונסנזוס (בלשון המעטה), ובהמשך נראה שגם פינקלשטיין לקח צעד גדול לאחור כך שההבדלים בינה ובין הכרונולוגיה הקונבנציונלית המתוקנת צומצמו מאוד. עם זאת, אף שהפרשנות ההיסטורית שנלוותה לכרונולוגיה זו לא התקבלה בקרב הארכיאולוגים ונתרה שנויה במחלוקת, הייתה לה השפעה עצומה דווקא בחוגים אקדמיים מחוץ לתחום הארכיאולוגיה (בעיקר בחוגים לתיאולוגיה ולחקר המקרא).

ראוי להדגיש שהכרונולוגיה הנמוכה כשלעצמה אינה קשורה לגישה המינימליסטית בחקר המקרא, וכפי שראינו לעיל, הדיון הארכיאולוגי עצמו היה טכני למדי. עם זאת, חוקרים ששייכים לאסכולה המינימליסטית עטו על הכרונולוגיה האלטרנטיבית כמוצא שלל רב, שכן בערעורה על השחזור המקובל של המציאות במאה העשירית לפנה"ס היא שירתה אותם בוויכוח המתלהט על שאלת קיומה של ממלכה בימי דוד ושלמה. בד בבד, גם בקרב חוקרי מקרא מהזרם המרכזי (בהתחלה בעיקר בחו"ל, ובהדרגה גם בארץ) הלכה והתבססה גישה ספקנית יותר ביחס למקורות, שערערה מאוד את מהימנותם ההיסטורית של התיאורים המקראיים. בניגוד לאסכולה המינימליסטית, גישה זו לא ביטלה כמובן את המחקר של מאתיים השנים האחרונות בנוגע להתפתחות הטקסט המקראי, אך היא צמצמה מאוד, אם לא ביטלה לחלוטין, את מהימנות התיאורים של השלבים המוקדמים בתקופת המלוכה. הלך הרוח הספקני נתמך במידה רבה באופן שבו הבינו אותם חוקרי מקרא את התמונה הארכיאולוגית, שכן נראה כי הם קיבלו ללא עוררין את הכרונולוגיה הנמוכה שהציע פינקלשטיין,¹⁰ ובעיקר את התמונה ההיסטורית הנובעת ממנה, בעת ששחזרו את המציאות במאה העשירית לפנה"ס ובניסיונם לשער מה יכול היה להתקיים בתקופה זו, ובעיקר מה לא יכול היה להתקיים בה.¹¹ וכך, רבים סברו כי הממצאים מאותה תקופה דלים מכדי להעיד על קיומה של ממלכה, והסיקו כי לא ייתכן שהטקסטים נכתבו בתקופה זו או שהם משמרים זיכרון היסטורי של ממש על אודותיה.

10 פינקלשטיין הציג את מחקריו לא רק על במות ארכיאולוגיות מקצועיות ("טכניות") אלא גם בפרסומים נגישים יותר; ראו למשל פינקלשטיין וסילברמן 2003; 2006.

11 לגישה החדשה ראו למשל Van Seters 2009; Blenkinsopp 2013. לביקורת הנטייה החדשה ראו למשל Halpern 2005, 423–424; Keimer 2021, note 7.

לשינוי הגישה בקרב חוקרי המקרא הייתה השפעה מכרעת על אופי הוויכוח בכמה רמות. ראשית, ברמה המעשית, מאחר שלרעת אותם חוקרים הטקסטים המתארים את המאה העשירית לפנה"ס אינם כוללים מידע היסטורי של ממש ואין בהם כדי לתרום דבר לשחזור המציאות בתקופה, תרומתו הפוטנציאלית של חקר המקרא למחקר על הממלכה המאוחדת מוגבלת מאוד. מדובר בלא פחות ממהפך, שכן עד כה עיקר הדיון האקדמי העוסק בתקופה זו התבסס על ניתוח הטקסטים, ולפיכך חוקרי המקרא הם שהובילו את השיח. הארכיאולוגים אמנם סיפקו "המחשה", חיזוק דעות כאלה או אחרות ולעיתים אף סייעו בהפרכת גישות מסוימות, אך סדר היום המחקרי ושאלות המחקר עצמן הוכתבו על ידי המקרא וחוקרי המקרא, והארכיאולוגיה ניגנה כינור שני בלבד; כעת, לפי הגישה החדשה שהלכה והתבססה בקרב חוקרי מקרא, לא היה להם מה לתרום לדיון על תקופה שלא הותירה טקסטים מקראיים משמעותיים. הדבר מסביר מדוע חוקרי המקרא העבירו מרצונם את שרביט ההובלה לידי הארכיאולוגים, וכיצד הדיון ההיסטורי על ממלכת דוד ושלמה – שבעבר התבסס בעיקר על פרשנות הטקסט המקראי – הפך לדיון ארכיאולוגי סגור כמעט. התהליך הזה גרם להתמעטות המחקר העוסק בהיסטוריה המקראית, ובעיקר בתקופות שקדמו לשלהי תקופת הברזל (או לשלהי תקופת הבית הראשון); להתמקדותו של המחקר ההיסטורי בתקופות המאוחרות בלבד; ולמעבר לדיון בשאלות ספרותיות, פרשניות, מוסריות ותיאולוגיות. באשר לדיון בהיסטוריה של התקופות הקדומות יותר, חוקרי המקרא הפכו בפועל לצופים מהצד ב"משחק" ארכיאולוגי ותרומתם לדיון הוגבלה, ובמקרים רבים (למשל בדיון על הכרונולוגיה הנמוכה) לא הייתה להם אפשרות של ממש אפילו לעקוב אחרי הדיונים הארכיאולוגיים הטכניים-מקצועיים.¹²

באופן בלתי נמנע, בהיעדר יכולת לשפוט באופן מקצועי את השיח הארכיאולוגי, העדיפו חוקרי המקרא לאמץ עמדות שנראו להם נכונות, שסברו שהן משקפות את דעת הרוב או שתאמו יותר את השקפת עולמם הכללית על התקופה. לעניות דעתי זוהי נקודה ארכימדית מבחינת המחקר, ואחזור אליה בהמשך. תופעת לוואי מעניינת של השינוי היא חיזוק הדומיננטיות של המחקר הישראלי בוויכוח. אמנם גם בקרב חוקרי מקרא יש לחוקרים ישראלים משקל רב יחסית, באופן טבעי, אך ברחבי העולם יש אלפי חוקרי מקרא פעילים, כך שמעמדו של המחקר הישראלי אמנם חשוב מאוד אך לא מכריע – בניגוד למצב במחקר הארכיאולוגי של ארץ ישראל, שבו עקב חשיבותה של עבודת השדה (המסובכת מבחינה לוגיסטית וחוקית, וכרוכה בעלויות גבוהות) משקלם של הארכיאולוגים הישראליים הפך מכריע בהדרגה, וחוקרים זרים הם שחקני משנה בלבד; ומאחר שמרכז הכובד בוויכוח

12 נדב נאמן, היוצא נגד מגמה זו (Na'aman 2010), ממחיש אותה, וכך גם התגובות שעורר מאמרו (למשל Finkelstein 2011).

על הממלכה המאוחדת עבר מדיון בטקסטים לזירה הארכיאולוגית, נותרו בחזית המחקר בעיקר חוקרים ישראלים.¹³

שנית, הגישה הסקפטית בקרב חוקרי המקרא – גישה שהייתה תלויה באימוצם הן את הכרונולוגיה של פינקלשטיין הן את פרשנותו לגבי הממצאים – נתמכה בתשתית הספקנית מאוד שכבר הניחו המינימליסטים בתחילת העשור, ובסימן השאלה שהוצב במחקר לגבי נושאים שעד אז לא היו עליהם עוררין כלל. הבולט מבין הנושאים הללו היה הוויכוח על שאלת קיומה של הממלכה המאוחדת. וכך, השילוב בין ההצעות המינימליסטיות שהסעירו את המחקר, הכרונולוגיה הנמוכה שלכאורה שללה את הבסיס לזיהויה של הממלכה המאוחדת בממצא הארכיאולוגי והגישות הביקורתיות יותר שאפיינו את עולם המחקר – בעיקר באירופה – גרם לכך שהשיח המחקרי השתנה דרסטית בתוך כעשור. עד ראשית שנות התשעים אפשר היה לכתוב מאמרים שהתייחסו לממלכת שלמה כאל ממלכה היסטורית ובחנו היבטים שונים שלה, למשל מערכת המסחר או הצבא; אבל בראשית שנות האלפיים כבר לא היה אפשר להניח את קיומה של ממלכה כזאת, ולפני שניתן היה להתייחס להיבטים של התקופה היה צריך להסביר מדוע כותבי המאמר סבורים בכלל כי הממלכה אכן התקיימה ולפיכך ראוי לרדן בשאלות היסטוריות ספציפיות הקשורות בה.¹⁴

יש להדגיש שהתפנית במידת המהימנות ההיסטורית שמייחסים רבים מהזרם המרכזי בחקר המקרא לפסוקים המתארים את ימי דוד ושלמה התבססה לא על פרשנות מחודשת של הטקסטים, אלא בראש ובראשונה על הממצא הארכיאולוגי, או ליתר דיוק על הדרך שבה תפסו חוקרי המקרא את האופן שבו הארכיאולוגים רואים את המציאות ההיסטורית בתקופה הנדונה. ומאחר שחוקרי מקרא רבים חושבים, כפי שראינו, שהארכיאולוגיה מפריכה את אפשרות קיומה של ממלכה גדולה במאה העשירית לפנה"ס, הם מניחים שאי-אפשר לתארך את הטקסטים לתקופה זו, והדבר מחייב אימוץ גישה ביקורתית יותר.

אמחיש את התלות של חוקרי המקרא בפרשנות הממצאים הארכיאולוגיים באמצעות אנקדוטה. לפני שנים אחדות התבקשתי לשמש כמגיב להרצאות בסיומו של כנס מדעי שהשתתפו בו חוקרים מתחומים שונים ובהם ארכיאולוגיה, מקרא ואנתרופולוגיה. בשלב כלשהו ציינתי כי אין ביכולתם של חוקרי מקרא לקבוע תיארוך מוחלט למרבית הטקסטים, ובמקרה הטוב התיארוך שהם מציעים הוא יחסי. הדגמתי זאת באמצעות הטקסטים המכונים "קדם-דוטרונומיסטיים", כלומר קודמים לעריכה הדוטרונומיסטית (משנה-תורתית)

13 לשינוי זה מודעים כמובן גם הארכיאולוגים הזרים. כבר בשנת 1995 הצר ויליאם דיוור (Dever 1995, 52), אולי בכיר הארכיאולוגים הזרים החיים כיום וחופרים באזורנו, על כך שהחוקרים האמריקאים נדחקים לשוליים ברחבי המזרח התיכון והופכים לצופים במשחק שהם עצמם המציאו. דיוור ציין שלא רק שהחוקרים הישראלים דומיננטיים במחקר בישראל, אלא שהם ישלטו גם בדיסציפלינה הרחבה יותר.

14 את השינוי אפשר לראות במאמרים השונים בספר שערך לואל הנדי (Handy 1997), או במאמרו של גארי קנופרס (Knoppers 1997) שפורסם באותה שנה.

שרבים מתארכים אותה (או את ראשיתה) לשלהי המאה השביעית או למאה השישית לפנה"ס. ציינתי שטקסטים "קדם-דוֹיטרונימיסטיים" יכולים להיות בני המאה השביעית, השמינית, התשיעית או העשירית לפנה"ס. בשורה הראשונה בקהל ישבה חוקרת מקרא חשובה והנהנה כאשר ציינתי את האפשרויות הללו, עד שהגעתי למאה העשירית לפנה"ס; כאן שינתה החוקרת את המחווה ונדה בראשה לשלילת האפשרות שטקסטים קדם-דוֹיטרונימיסטיים כלשהם נכתבו במאה הזאת (דעה שרווחה בקרב חוקרי מקרא עד לפני שלושים שנה). תגובתי הייתה שעמדתה אינה נובעת משיקולים הקשורים לחקר המקרא, שהרי לא התגלו טקסטים חדשים או טכניקות חדשות לתיארוך טקסטים; שלילתה את מה שהיה עד לא מזמן תיארוך מקובל נובעת מכך שלדעתה במאה העשירית לפנה"ס לא התקיימה החברה המתאימה לכתיבת אותם טקסטים (או מציאות מתאימה שאותה יכולים הטקסטים לתאר), והערכה זו מתבססת אך ורק על השחזור הארכיאולוגי של התקופה, או ליתר דיוק על מה שהיא סבורה שהארכיאולוגים חושבים שהייתה המציאות.¹⁵ היא קיבלה את הערכתי. אנקדוטה זו ממחישה הן את העברת המחקר לידיהם של ארכיאולוגים, הן את תלותם של חוקרי המקרא בהבנתם את הממצא הארכיאולוגי.¹⁶

למרות הדומיננטיות של הגישה הספקנית בקרב חוקרי מקרא (גם אם לא בלעדיותה; ראו למשל Halpern 2005; Schniedewind 2010), הוויכוח בין הארכיאולוגים נמשך ביתר שאת, ורבים מהדיונים התמקדו בכרונולוגיה של התקופה, שכן רק אם אתר מסוים אכן התקיים בתקופה שבה פעלו דוד ושלמה – או לפחות היו אמורים לפעול – אפשר לבחון

15 בהמשך אתיחס בקצרה לשאלה מדוע אימצו חוקרי מקרא רבים גישה זו.

16 בהערת אגב אציין שהדבר מסביר גם את שקיעת תחום המחקר שעסק בהיסטוריה המקראית, כלומר התחום שעסק בהיסטוריה המשתקפת בסיפורי המקרא בכלל ובתולדות ישראל בתקופה זו בפרט. בהקשר הישראלי הדבר ניכר לא רק ממינוע העיסוק בנושא באופן כללי אלא גם מדחיקתו מהמחלקות העוסקות בהיסטוריה. להיסטוריה המקראית היה בעבר מקום של כבוד בחוגים לתולדות ישראל, והיא נלמדה בהן במקביל להוראתה בחוגים למקרא; אך ככל שהוטל ספק בהיסטוריות של מרכיבים נוספים בה, הלך והצטמצם טווח הזמן שאפשר היה ללמדו בהיסטוריה. דומה שהוויכוח על הממלכה המאוחדת היטה את הכף וגרם לדחיקתו של התחום מהמחלקות להיסטוריה (והשוו לויין 2016). באוניברסיטאות בחו"ל אין כמובן מחלקות לתולדות עם ישראל, אך גם שם הצטמצם מאוד המרכיב ההיסטורי בחקר התנ"ך. הדבר משתקף למשל בכותרת מאמרו של גארי קנופרס, "The Vanishing Solomon: The Disappearance of the United Monarchy from Recent Histories of Ancient Israel" (Knoppers 1997). בהקשר זה ראוי לציין כי הארכיאולוגיה של תקופת המקרא לא נעלמה, מכיוון שללא קשר לסיפור המקראי ולמהימנותו, יש בידינו עדויות ארכיאולוגיות לתקופה זו. הדבר משתלב כמובן בתהליך הפיכתה של הארכיאולוגיה לדומיננטית יותר בדיונים על תקופת הברזל. במקביל, מעניין לראות שהמונח "ארכיאולוגיה מקראית" (biblical archaeology) הפך מקובל פחות במשך השנים, בעיקר בחו"ל; מגמה זו משקפת תהליכים ארוכי טווח שחלקם קשורים אמנם לשאלת המהימנות ההיסטורית של המקרא, אך חלקם קשורים לתהליכים מקצועיים הנוגעים להגדרת העצמית הפרופסיונלית של הארכיאולוגים העוסקים באזור ולדרך שבה הם תופסים את עצמם ביחס לעמיתיהם, ואפילו לשאלה במי הם רואים עמיתים (ולשינויים שהתחוללו מבחינה זו לאורך הזמן). הנושא הזה משליך כמובן גם על המצב בארץ ועל מעמדו של המקרא, אך הוא חורג ממסגרת המאמר וראוי לדיון נפרד.

אם הממצאים בו תואמים את קיומה של ממלכה גדולה. לפני שאתייחס בקיצור נמרץ לכמה ממצאים שזכו לחשיפה ציבורית רחבה, אציין ששאלת הכרונולוגיה דעכה מעט, בין היתר מכיוון שבעשור האחרון משך גם פינקלשטיין את הכרונולוגיה שלו בחזרה "כלפי מעלה", ובשנים האחרונות המחלוקת מתמקדת בפער של כארבעים שנה או אפילו פחות (Finkelstein and Piasezky 2011; Kleiman *et al.* 2019) – פער קטן מכדי שיהיה אפשר להכריע את המחלוקת לגבי בעזרת פחמן 14 או שיטות תיארוך אחרות. ואולם ההשלכות ההיסטוריות של הבדל מעין זה בתיארוך של ממצא או שכבה ארכיאולוגית הן אדירות, שכן גם אם אפשר לייחס בקלות למפעלי הבנייה של שלמה מבנים שנבנו סביב 960 או אפילו 950 לפנה"ס, אי-אפשר לעשות זאת ביחס למבנים שנבנו ב-930 לפנה"ס.¹⁷

אם כן, הדיון הארכיאולוגי-היסטורי עודנו נמשך בעשורים האחרונים.¹⁸ אף שעצם קיומו של דוד כמייסד שושלת מלכותית מקובל על מרבית החוקרים כיום, עדיין יש ויכוחים עזים בין החוקרים ביחס להיקף השטחים שבהם שלט דוד; המצמצמים סבורים כי הוא שלט על שטח קטן למדי באזור הרי יהודה ודרום השומרון, וטוענים כי לא מדובר בממלכה של ממש.

כל הגישות מציגות ממצאים תומכים, אבל בעשורים האחרונים הופנתה תשומת לב תקשורתית וציבורית רבה לסדרה של אתרים שתוארכו לזמן הממלכה המאוחדת והממצאים בהם פורשו כתמיכה בקיומה. אלה כוללים למשל את חפירות חורבת קיאפה וחשיפתה של עיר מבוצרת מהמאה העשירית לפנה"ס על אחת הגבעות שמעל עמק האלה. החופרים קשרו את האתר למסורת המקראית של הקרב בין דוד לגוליית בעמק הסמוך (גרפינקל ואחרים 2012). אתר גדול להפקת נחושת נחשף בח'רבת א-נחס שבתחום ממלכת ירדן (בערבה, ממזרח לעין חצבה), ובחפירות התגלה שההפקה החלה בקנה מידה קטן בראשית תקופת הברזל א (תקופה המכונה לעיתים "תקופת ההתנחלות והשופטים") והגיעה לשיאה במאה העשירית לפנה"ס, עת נבנו במקום מצודה ומבנים גדולים בסגנון המכונה "ארבעת המרחבים", שרבים קושרים אותו עם הישראלים (Levy *et al.* 2014). בתמנע שבדרום הערבה התגלו ממצאים דומים, וגם כאן הגיעה כריית הנחושת לשיאה במאה העשירית לפנה"ס, כאשר נבנו באתר ביצורים, והתגלו עדויות לקשרים הדוקים עם הארץ הנושבת שמצפון (Ben-Yosef 2021). גם בגזר שבעמק איילון הראו בדיקות חדשות כי השער ומבנים

17 לאחרונה פינקלשטיין אף אימץ כרונולוגיה גבוהה מעט יותר, שבמבט שטחי נראה כי היא מייתרת חלק ניכר מהשחזור החלופי שהתפתח בעקבות הכרונולוגיה הנמוכה (Finkelstein and Piasezky 2023). עם זאת, השינוי הזה עדיין לא השפיע על השיח.

18 למגוון דעות ולסיכומים ראו למשל פינקלשטיין וסילברמן 2006; גרפינקל ואחרים 2012; Faust; Dever 2017; Koch *et al.* 2023, ובכל אלו הפניות נוספות.

אחרים נבנו במאה העשירית לפנה"ס (Ortiz and Wolff 2021).¹⁹ בתל עיטון שבדרום מזרח השפלה נחשף בראש התל מבנה גדול שבנוי אף הוא בסגנון ארבעת המרחבים; שטח קומת הקרקע שלו הוא כ-230 מ"ר, בבנייתו נעשה שימוש באבני גזית, והוא נבנה במחצית הראשונה של המאה העשירית לפנה"ס (פאוסט תשע"ז). תגליות אלו ואחרות עמדו במרכזם של דיונים מדעיים רבים, וחלקן גם עוררו סערה של ממש בזמן הגילוי ולאחר מכן. מרביתן משכו תשומת לב תקשורתית רבה שליוותה את הדיון המדעי, בעיקר בגלל ייחוס האתרים לזמנם של מלכים אלו, בדרך כלל תוך רמיזה להקשר המקראי (גם אם הוא לא תמיד נדון במפורש). החשיפה התקשורתית הנרחבת בארץ ובעולם כללה כותרות בעיתונים היומיים, כתבות מקיפות במוספים שבועיים או בכתבי עת מודפסים ומקוונים ואזכורים במהדורות חדשות. ההד התקשורתי נבע כמובן מהעניין הציבורי הרב במלכים דוד ושלמה.

ההקשר החברתי (והתקשורתי) של הוויכוח

מחקרים רבים הראו כי המחקר המדעי פועל בתוך הקשר חברתי מובהק שמשפיע עליו ומעצב אותו. הדברים נכונים לא פחות, ואולי אפילו יותר, ביחס למחקר הארכיאולוגי בכלל, ובוודאי ביחס למחקר הארכיאולוגי בישראל. בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל נחשבה הארכיאולוגיה לתחביב לאומי, וממצאיה נתפסו כחשיפה של שורשי העם היהודי בארצו וכתמיכה בצדקת המפעל הציוני.

ארכיאולוגים והחברה שבה הם פועלים

הקשר ההדוק בין המחקר הארכיאולוגי לפוליטיקה נידון בהרחבה בעשורים האחרונים. לחלק גדול מההכרה בהקשר החברתי-פוליטי שהמחקר הארכיאולוגי פועל בו אחראי ברוס טריגר, מחשובי החוקרים שעסקו בחקר המחשבה הארכיאולוגית (Trigger 2006). בראשית שנות השמונים השתתף טריגר בעריכת שני גיליונות של כתב העת *World Archaeology* שהוקדשו למסורות מחקר ארכיאולוגיות ברחבי העולם, וכל מאמר בהם סיכם את התפתחות הארכיאולוגיה במדינה מסוימת. בעת שערך את החוברות זיהה טריגר כמה מסורות או דפוסים שחזרו על עצמם במדינות רבות, ומכך הוא הסיק שאופי המחקר הארכיאולוגי ושאלות המחקר המכוונות אותו נוצרים בתוך מסגרת חברתית-כלכלית ומשקפים אותה. הוא סיכם את תובנותיו במאמר (ואחר כך פיתח אותן במחקרים נוספים) שבו ציין את מה שנראה היום מובן מאליו: "יש יחסים קרובים בין טבעו של המחקר הארכיאולוגי ובין הסביבה החברתית שבו הוא מתקיים" (Trigger 1984, 356).

טריגר זיהה שלוש מסורות מחקר ארכיאולוגיות עיקריות (אף שהכיר בכך שמדובר בטיפוסים אידיאליים ולעיתים המצב מורכב יותר): ארכיאולוגיה קולוניאליסטית, שסייעה להדיר את האוכלוסייה המקומית במקומות שבהם הייתה התיישבות אירופית; ארכיאולוגיה אימפריאליסטית, ששירתה אינטרסים אימפריאליים או מעצמתיים והצדיקה אותם; וארכיאולוגיה לאומית (או לאומנית), שמטבע הדברים הייתה הנפוצה ביותר ושימשה להבניית זהויות לאומיות וליצירת גאווה לאומית. בשנים שלאחר פרסום הדברים התייחסו מחקרים רבים מאוד למסורות הארכיאולוגיות שזיהה טריגר, ומאות המחקרים שפורסמו מאז הרחיבו את הדיון וכמעט כל מסורת ארכיאולוגית נבחנה בקפידה. מקריאת מרבית המאמרים, ובהם גם מאמר המפתח של טריגר, עלול הקורא להתרשם שכל מסורת ארכיאולוגית חוטאת במשהו, ומחברי המאמרים פשוט חושפים את ההטיה שבה לוקים הארכיאולוגים: קולוניאליזם, אימפריאליזם, לאומיות או לאומנות.²⁰

הדברים נכונים כמובן גם ביחס לארכיאולוגיה הישראלית, שכן כפי שכבר נרמז קודם, (גם) במסורת הציונית העבר מילא תמיד תפקיד חשוב בהצדקת ההווה. הנושא נדון בהרחבה בידי רבים,²¹ ואפשר להמחישו בעזרת שירו של נתן אלתרמן (1948) "העיר החדשה", המתאר את חפירות תל קסילה שבצפון תל אביב (כיום בשטח מוזיאון ארץ ישראל) ומסתיים במילים: "את הקרב היהודי, שנטש לא להקל, אבא אבן מסביר לאמות במספן / אבל טוב שמעמק-ימים אמא-אבן מדברת גם היא באותו הענין". הדבר בא לידי ביטוי גם בחשיבותה הרבה של הארכיאולוגיה לזהות הישראלית בשנים הראשונות של המדינה, ורבות נכתב לאחרונה על הקשר בין הפרקטיקה הארכיאולוגית לציונות בתקופה זו ועל הקשר בין המחקר למוסדות המדינה.²²

לכאורה, אפשר לטעון שהמחקר הישראלי תמך בקיומה של הממלכה המאוחדת בגלל תפיסת העולם הציונית של מרבית החוקרים, ומכיוון שהדבר תמך ב"צדקת הדרך" ו"בזכותנו על הארץ" ונתן לגיטימציה למדינת ישראל המודרנית, כפי שמבטא שירו של אלתרמן. ואכן, אין ספק שמרבית (אם לא כל) הארכיאולוגים הישראלים היו ציונים ופעלו בתוך מערכת חשיבתית ציונית. הקביעה כי היה לציונות מקום בפרשנות הממצאים היא בלתי נמנעת אפוא, ובה לבדה אין למעשה חידוש של ממש. ואולם ההבחנה הזאת אינה רק טריוויאלית אלא גם פשטנית, ואין בה כדי למצות את הדיון. יש לזכור שעד לפני כשלושים שנה סברו כמעט כל החוקרים, כולל חוקרים לא יהודים ואף אנטי-ציונים (למשל קתלין

20 יש כמובן הבדל בין לאומיות ללאומנות, אבל הגישה הרווחת בחלקים נרחבים במדעי החברה והרוח רואה בשלילה גם את הלאומיות, ולכן ברור מדוע המונח nationalist archaeology נתפס בדרך כלל בשלילה (אך ראו Trigger 1995, 277, המציג עמדה מורכבת יותר).

21 גבע 1992; פייגה תשנ"ח; פייגה ושילוני 2008; גרינברג וחמילקיס 2024; Katz 2023.

22 עם זאת, הכתיבה היא לעיתים גנרית; למשל שי תשס"ג, וראו Faust 2009 וספרות נוספת שם.

קניון; ראו ברקאי תשע"א),²³ כי הממלכה המאוחדת אכן התקיימה. לפיכך קשה לטעון כי אידיאולוגיה ציונית עמדה (במודע או שלא במודע) מאחורי פרשנותם של החוקרים הישראליים, שהרי זו הייתה הפרדיגמה השלטת במחקר הכללי, וסביר להניח שאותם חוקרים היו מגיעים למסקנות דומות גם אלמלא היו ציונים. וגם אם ראוי בהחלט לבדוק את ההקשר הפוליטי של הוויכוח, מערכת היחסים בין החוקרים לסביבתם – ואפילו בין עמדותיהם המחקריות להשקפותיהם הפוליטיות – מורכבת יותר מכפי שאפשר להתרשם מקריאה של מרבית המאמרים, והם מציגים קשרים מעין אלה באופן מכני למדי. אתייחס למורכבות הזאת בשתי רמות, אישית וציבורית, ואתחיל ברמה האישית.

הוויכוח על כיבוש הארץ וההתנחלות הישראלית בראשית תקופת הברזל היה אחד הוויכוחים המשמעותיים ביותר בארכיאולוגיה של ארץ ישראל במאה העשרים, למן שנות העשרים ועד שנות התשעים. כמשך מרבית התקופה שלטו בזירה שתי אסכולות. הראשונה, המוכרת לעיתים כאסכולת הכיבוש הצבאי האחיד, סברה כי כיבוש הארץ היה אלים בעיקרו וכלל כיבוש צבאי הדומה בקווים כלליים למתואר בספר יהושע. האסכולה השנייה, המוכרת כאסכולת החדירה השקטה, סברה כי תהליך ההתנחלות היה איטי, נמשך על פני פרק זמן ארוך והיה שָׁלֵו ברובו, אם כי לווה מדי פעם במלחמות בקנה מידה קטן יחסית בין המתישבים לאוכלוסייה בערים הכנעניות.²⁴ אשתמש כעת במחלוקת בין האסכולות להמחשת המורכבות של הבחנה מכנית בין עמדות מחקריות לעמדות פוליטיות.

לאור הקשר ההדוק בין פוליטיקה לפרשנות הממצאים הארכיאולוגיים ולדרך שבה אנו תופסים את העבר, אפשר כמובן לשער שאסכולת הכיבוש הצבאי האחיד תהיה קרובה לליבו של הציבור שניתן להגדירו כימני, דתי-מסורתי או תומך בחזון ארץ ישראל השלמה, שכן אסכולה זו ייחסה מהימנות רבה יותר לטקסט המקראי ולכן היא תואמת יותר גישות דתיות או מסורתיות המזוהות עם הימין. יתרה מזו, דומה כי גישה הרואה בכיבוש כיבוש צבאי תואמת יותר מלכתחילה את גישת הימין הרוויזיוניסטי, שסלד מגישת ה"עוד דונם ועוד עז" שאפיינה את השמאל (הפועלי) הציוני. לעומת זאת, אפשר היה לצפות שאסכולת החדירה השקטה, ששללה את ההיסטוריות של ספר יהושע ואת תיאורי הכיבוש שבו, תהיה אהודה יותר בקרב חוגי השמאל. תהליך התנחלות הדרגתי תאם את האתוס של השמאל הציוני, והוא גם היה צפוי להיות מוטרד פחות מהביקורתיות כלפי הסיפור המקראי (ספר

23 גישתה האנטי-ציונית של קניון הייתה כמובן משותפת לרבים במעמד הבינוני-גבוה באנגליה (ברקאי תשע"א, 403; 201–202; Davis 2008), ואף שאפשר להתווכח אם יש בכך כדי להגדירה כאנטישמית, אין מחלוקת על כך שהיא הייתה אנטי-ישראלית, ולמעשה היו לה גם התבטאויות פוליטיות פומביות מפורשות בנושא (Davis 2008, 197–204). בין כה וכה, ברור שלא השקפות ציוניות עמדו מאחורי קבלתה את הטענה כי הממלכה המאוחדת היא היסטורית.

24 לדיון בתקופה, ולסיכום קצר של האסכולות, ראו למשל מזר 2019, 157–161; פינקלשטיין וסילברמן 2003, 106–84; Faust 2006, 170–187.

יהושע) ומשלילת מהימנותו. זאת ועוד, ככל שעבר הזמן כך גברה בקרב חוגי השמאל תחושת אי-הנוחות לנוכח סיפורי הכיבוש בספר יהושע; שלילת ההיסטוריות של סיפורי הכיבוש, ובהן הרג הכנענים, הפכה את השחזור ההדרגתי של אסכולת החדירה השקטה לכה שאפשר לחיות איתו ביתר נוחות.

מטבע הדברים, במשך מרבית המאה העשרים הובילו את שתי האסכולות חוקרים זרים, בעיקר אמריקאים וגרמנים. אך בהדרגה החלו להשתלב בהן חוקרים ישראלים, ושני הישראלים הבולטים ביותר היו יגאל ידין, שהפך לאחד החוקרים הדומיננטיים באסכולת הכיבוש הצבאי האחיד, ויוחנן אהרוני, שהפך לארכיאולוג המוביל באסכולת החדירה השקטה. דעותיו הפוליטיות של ידין ידועות כמובן, שכן מעבר לקריירה שלו כרמטכ"ל צעיר וכארכיאולוג בעל שם עולמי הוא השתלב ישירות גם בפוליטיקה. ידין זוהה במשך מרבית התקופה עם מפא"י ועם בן-גוריון, ובאחרית ימיו הקים את מפלגת ד"ש. במילים אחרות, ידין גילם כביכול את דימויו של השמאל הציוני החילוני. דעותיו של אהרוני מוכרות פחות, ולפיכך ראוי לציין כי הוא היה בין החותמים על הקול הקורא שזים אלטרמן לאחר מלחמת ששת הימים, ושהוביל לייסודה של התנועה למען ארץ ישראל השלמה. אהרוני היה שייך לזרם החילוני וזוהה עם ההתיישבות העובדת, אך כמוכנים רבים ברור שבאופן פשטני הוא היה משויך כיום לימין,²⁵ ובוודאי היה מזוהה עם הציונות, ארץ ישראל והתפיסה המקבלת את "זכותנו על הארץ" כמובנת מאליה. דומה אפוא כי דעותיהם המחקריות של ידין ואהרוני לא תאמו את מה שאפשר היה לצפות לאור עמדותיהם הפוליטיות.²⁶

החלוקה דלעיל היא כמובן פשטנית, ומטרתה אינה להכחיש את המובן מאליו, כלומר שעמדותיהם המקצועיות של חוקרים מושפעות מדעותיהם הפוליטיות ומאמונותיהם, אלא רק להצביע על כך שהמציאות מורכבת, ובמקרים רבים ייחוס פשטני של עמדות מקצועיות לדעות פוליטיות חוטא לאמת. במילים אחרות, אף שתפיסות העולם של החוקרים והסביבה שבה הם פועלים משפיעות על התזות שהם מאמצים ומפתחים, יש להיזהר מתפיסה מכנית מדי של הקשר הזה. למרבית החוקרים יש מה שאפשר להגדירו כיושרה מקצועית, ובדרך כלל הם לא יעוותו במודע ממצאים כך שיתאימו להשקפת עולמם. הדבר מוביל לכך שחוקרים ינקטו לעיתים גישות שלכאורה הן הפוכות ממה שאפשר היה לצפות לפי דעותיהם הפוליטיות. בהקשר זה ראוי לצטט את פינקלשטיין, שכאשר נאמר לו בריאיון כי "גם בכם מטיחים שאתם פוסט-ציונים, מחפשי זהות כנענית של עם שצמח מהארץ", ענה:

25 בתהליך שהחל כתוצאה ממלחמת ששת הימים ואולי אף בזיקה להקמת התנועה לארץ ישראל השלמה ולדינמיקה שנוצרה בהמשך; וראו גולדשטיין ושילה תשפ"ג.

26 בקרב חוקרים פוסט-ציונים ההבדלים הללו בין תפיסות ציוניות עשויים להיראות זניחים, ממש כפי שההבדלים בין דוד בן-גוריון למנחם בגין עשויים להראות זניחים מנקודת מבט פוסט-ציונית או אנטי-ציונית. ואולם בזמן אמת היו אלה הבדלים משמעותיים ביותר, וכך יש להתייחס אליהם.

"זה מצחיק אותי בכל פעם מחדש. יש לי הצעה חמה, לא להקיש מעמדו המחקרי על הצבעתי בקלפי, כי זה יוביל למסקנות לא מדויקות, ודי לחכימא ברמיזא" (ארליך 2020).²⁷ ואכן, גם אם דומה שאין חולק על כך שהמחקר הארכיאולוגי פועל בתוך מערכת חברתית שמהווה לו מסגרת, ברור שהדברים מורכבים יותר. לעיל ראינו שטריגר במאמרו המכוון הראה כי כל מסורת ארכיאולוגית פועלת בשירות אינטרסים מסוימים (כולם "שליליים", עד כדי כך שנוצר הרושם שכל פעילות ארכיאולוגית אשמה ב"פשע" כלשהו), אלא שגם הוא הסתייג מאוחר יותר מהרושם השלילי שיצרו המאמר ומבול המחקרים שפורסמו בעקבותיו. הוא ציין כי "אבסורדי לטעון שאין מגבלות אמפיריות על הדרך שבה ארכיאולוגים יכולים לפרש את הנתונים באופן אחראי", והוסיף כי "כשהארכיאולוגיה מתקדמת, היא רוכשת בסיס נתונים גדול יותר ומתודולוגיות חדשות שמצידן מגבילות את הדמיון של הארכיאולוגים" (Trigger 1995, 275–276). במילים אחרות, חוקרים עם יושרה מוגבלים גם על ידי המידע שברשותם.²⁸

הוויכוח על הממלכה המאוחדת והחברה הישראלית

ציינתי קודם שאת המורכבות אפשר לראות לא רק ברמה האישית, שתוארה לעיל, אלא גם ברמה הציבורית. כדי להראות זאת אבחן את ההקשר החברתי של הוויכוח על הממלכה המאוחדת.

כפי שכבר נרמז, ממצאים ארכיאולוגיים, ואף ויכוחים בין חוקרים, זכו תמיד לתשומת לב תקשורתית בארץ, ואולם הוויכוח על הממלכה המאוחדת זכה לתשומת לב יוצאת דופן שחרגה במידה ניכרת מדיווחים על ממצאים או אפילו על הוויכוח האקדמי. דומה שהסיבה לכך ברורה: הוויכוח ערער על עניין היסטורי שמבחינה ציבורית נתפס לא רק כמובן מאליו, אלא גם כמרכיב מרכזי בזיכרון הקולקטיבי – קיומה של ממלכת דוד ושלמה.

27 זה המקום להעיר שבהקשר הארכיאולוגי-מקצועי הצר של הדיון על הממלכה המאוחדת, מחקרים שאפשר לומר במפורש כי הם פרו-פלסטיניים לא הקימו אתגר של ממש לשיח והם נמצאים בשוליים (בעיקר בארץ, אך גם בחו"ל). עם זאת, לשיח הפוליטי הפרו-פלסטיני יש כמובן השפעה עקיפה רבה גם על השיח הארכיאולוגי, שבאה לידי ביטוי בדרכים רבות, אפילו בטרמינולוגיה המשתנה (ואפילו בעברית). לענייננו חשוב יותר לציין שהמחקר המינימליסטי, שכפי שראינו השפיע מאוד על השיח המחקרי ועל כיוונו, היה (ועודנו) אנטי-ישראלי ופרו-פלסטיני, כך שברור שבמעגלים הרחבים יותר השפעות כאלה קיימות.

28 אפשר לטעון כמובן כי עצם קיומו של הוויכוח מראה שהממצאים אינם מגבילים את הפרשנות, שהרי למרות הסכמה על הממצאים, ידיו ואהרוני נותרו חלוקים. ברור שעצם קיומן של עדויות רבות לא תמיד מספיק כדי להכריע ויכוחים, אך בהקשר זה אעלה שתי נקודות. ראשית, ההטיות המכריעות, וההתעלמות מהמידע שהוא נחלת כל החוקרים, אינן קשורות בהכרח לפוליטיקה גבוהה אלא לאינטרסים מקצועיים ואחרים, ולדעתי זה מה ששימר עד שנות השמונים את המחלוקת בין שתי האסכולות באשר לתהליך שאפיין את ההתנחלות הישראלית בראשית תקופת הברזל. שנית, יש לזכור שאסכולת הכיבוש הצבאי האחד נעלמה כמעט לגמרי מהמחקר (ודווקא בתקופה שמקבילה לעליית הימין הפוליטי בישראל), והדבר מלמד על כך שבטווח הארוך לממצאים יש השפעה.

הדבר בא לידי ביטוי בדרך שבה פרץ הוויכוח לתודעה הציבורית, במאמר ארוך שכתב זאב הרצוג מאוניברסיטת תל אביב במוסף הארץ ב-1999. סגנונו של הטקסט היה פרובוקטיבי, אך פרובוקטיבית ממנו הייתה הכותרת הענקית (שאותה לא בחר המחבר). זו כיסתה את מרבית העמוד וזעקה: "התנ"ך. אין ממצאים בשטח" (הרצוג 1999). המאמר סקר את המהימנות ההיסטורית של הסיפור המקראי למן הסיפורים על האבות בספר בראשית ואילך, וטען כי למרבית ההיסטוריה המקראית אין בסיס, וכי רק מתקופת הממלכה המפולגת (כלומר לאחר תקופת הממלכה המאוחדת) יש לתיאורים ביסוס היסטורי. הרצוג קשר את מאמרו להקשר הפוליטי העכשווי והתייחס במפורש להשלכות הפוטנציאליות של דבריו על שאלת "זכותנו על הארץ".

המאמר עורר סערה, גם בין החוקרים וגם בציבור הרחב. תגובת החוקרים התמקדה בעיקר בכך שהרצוג תיאר עניינים שנויים במחלוקת כאילו הוכרעו זה מכבר, ובמרכז תשומת הלב הייתה הממלכה המאוחדת, שאותה הוא תיאר כלא היסטורית (ואפילו לא כשנויה במחלוקת), אף שמרבית החוקרים (בוודאי אז) סברו שהיא אכן התקיימה.²⁹ התגובה הציבורית נבעה כמובן מתוכן הדברים, אך גם מצורת ההצגה הפרובוקטיבית. הארץ השכיל לגייס תגובות מראש, עוד לפני פרסום המאמר, והן פורסמו לצידו. בין המגיבים היו ארכיאולוגים כפינקלשטיין, מגן ברושי ואדם זרטל, אישי ציבור כיצחק בן-אהרן, יוסי שריד, יוסף (טומי) לפיד ורחבעם זאבי, ואנשי רוח כנתן זך, נעמי שמר, יואל בן-נון ויוסף בן-שלמה. מרבית התגובות היו שליליות (ואפשר למצוא הלימה רבה, גם אם לא מלאה ובוודאי לא פשטנית, בין אופי התגובה ובין הדעות הפוליטיות). בן-נון, למשל, התנה את פרסום תגובתו בכך "שתהיה תגובה מסודרת, ולא בכמה משפטים, של אדם זרטל שהוא פרופ' לארכיאולוגיה שחושב בדיוק ההפך". לפיד פתח את תגובתו במילים "התזה של פרופ' הרצוג נשמעת לגמרי אבסורדית, הרי יש בארץ עשרות ממצאים ארכיאולוגיים שמאששים את הכתוב בתנ"ך".

הוויכוח מעל דפי הארץ נמשך שבועות אחדים, כלל סדרה של מאמרים ועשרות תגובות קוראים, והופסק בשל החלטה של העיתון ולא בשל דעיכת העניין הציבורי או לפחות האקדמי. כך למשל, שלמה בונימוביץ הגיש לעיתון מאמר בנושא, וכשזה הוחזר לו בשל החלטת הארץ שהנושא מוצה, הוא בחר להרחיב את המאמר ולפרסמו בכתב עת מדעי (בונימוביץ תשס"א). העניין הציבורי המתמשך לווה במה שחלק מהמשתתפים כינו "קרקס נורד": כל אוניברסיטה ומכללה, ולעיתים אפילו מתנ"סים, קיימו כנס או סימפוזיון בנושא, בהשתתפות מגוון חוקרים. חלק מההרצאות פורסמו כמאמרים, למשל באסופה הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא (לויז ומזר 2001) או בכתבי עת שונים כגון זמנים,

29 לתגובות אנשי המדע ראו למשל במה התמקדו התגובות לגישה שהציג הרצוג שפורסמו בספר הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא (לויז ומזר 2001).

שהקדיש לנושא גיליון מיוחד (החברה ההיסטורית הישראלית 2006), ובאלה הוצגו מגוון דעות. העניין הציבורי בוויכוח על הממלכה המאוחדת לא שכך גם בעשור האחרון. עוצמתו כמובן נמוכה יותר, אך בכל פעם שיש תגלית רלוונטית חדשה היא זוכה לכותרות – לעיל הזכרתי את חפירות חורבת קיאפה, תל עיטון, תמנע, גזר ואחרות, שזכו לכתבות רבות ולחשיפה נרחבת.

טענתי קודם כי אף שיש כמובן קשר בין השקפות העולם של החוקרים ובין פרשנותם המקצועית, הוא מורכב יותר מהקשר המכני המתואר לעיתים במאמרים, ויושר מקצועי או ממצאים עשויים להכתיב פרשנות שלא בהכרח תואמת את השקפת העולם, כפי שראינו בדוגמה של הוויכוח בין אהרונז' לידן ובציטוט מדבריו של פינקלשטיין. ואמנם, גם הדרך שבה הציבור הכללי מקבל עמדות מחקריות היא מורכבת יותר, והקהל הרחב יודע להכיל גם עמדות שסותרות לכאורה את הנרטיב המקובל. את השניות הזאת אפשר להמחיש בעזרת מחקרו של מיכאל פייגה (תשנ"ח) על החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה. במשך שנים רבות הוביל הגוף הזה את המחקר הארכיאולוגי של ארץ ישראל. הוא מימן מחקרים וחפירות, וגם כנסים מדעיים שהיו פתוחים לקהל הרחב. בשל העניין הציבורי בארכיאולוגיה ובידיעת הארץ בשנות החמישים, הכנסים האלה משכו קהל רב, וגם אישי ציבור ראו לעצמם חובה לנסות ולהשתתף בהם כמבשרים; חלקם, אלה שעסקו במחקר, אף הרצו בהם – למשל יצחק בן-צבי. המחקרים שהוצגו בכנסים היו מדעיים לכל דבר, וגם אם אין ספק שהחוקרים היו רובם ככולם ציונים, במקרים רבים סתר תוכן ההרצאות את מה שהקהל רצה לכאורה לשמוע. כך למשל נכללו בכנסים הרצאות ששללו מכול וכול את ההיסטוריות של כיבוש הארץ כפי שהוא מתואר בספר יהושע, תזה לא פשוטה לעיכול בדור שראה את עצמו כדור הכיבוש וההתנחלות (שם, 445-446). פייגה הסביר זאת בכך שעצם ההשתתפות בכנסים הגשימה למשתתפים את תפיסת עולמם ויצרה חיבור עז עם ארץ ישראל; תוכן ההרצאות, לעומת זאת, היה מדעי, ומילא תפקיד משני (שם, 445-447).³⁰ כדי להבין את השניות שתיאר פייגה אפשר להיעזר בהבחנה שהציע אחד העם במאמרו "משה" (ל"ת [1904]), שבו הגיב לטענה שמשה רבנו לא היה דמות היסטורית. אחד העם מתייחס להבדל בין מה שכינה "אמת ארכיאולוגית" ובין "אמת היסטורית". המונח "אמת ארכיאולוגית" מתייחס לאמת המדעית (מה שהיום היינו מכנים "אמת היסטורית"), אבל אִמָּנֶע משימוש זה כדי למנוע בלבול). אחד העם אינו שולל את חשיבותה של האמת המדעית, ובמילותיו, "עתידה 'אמת' זו למחוק או לשנות סעיף אחד או פרק אחד בספרי הארכיאולוגיא". אלא שלדבריו, "אמת" זו מעניינת רק מספר קטן של חוקרים. "האמת

30 בעקבות יעקב שביט (Shavit 1997, 51), פייגה מבדיל בין "הארכיאולוגיה הגדולה", שיצרה בסיס לעיצוב תפיסות היסטוריוגרפיות לאומיות חדשות, לבין הארכיאולוגיה המקצועית המכונה 'קטנה', שלדבריו יש לה פוטנציאל חתרני כלפי אותן תפיסות לאומיות" (פייגה תשנ"ח, 446).

ההיסטורית", בניגוד לכך, היא הכוח המניע את ההיסטוריה: "האמת ההיסטורית אינה אלא זו, שמגלה את הכוחות הפועלים בחיי החברה האנושית. כל שפעולתו בחיים ניכרת, אף אם מצד עצמו אינו אלא ציור דמיוני, הרי הוא כוח היסטורי ממשי ומציאותו היא אמת היסטורית". לפי גישה זו, השאלה אם אכן הייתה קיימת דמות בשם משה רבנו שביצעה במציאות את המיוחס לה בתורה היא שולית. חשיבות דמותו של משה טמונה בהיותו כוח היסטורי ששינה את תולדות העולם, גם אם לא היה איש כזה:

זה משה האיש הקדמון, שאתם מבקשים לברר מציאותו ומהותו, אינו ענין אלא למלומדים שכמותכם, אבל אנו יש לנו משה אחר, משה שלנו, זה שצורתו קבועה בלב עמנו מדור דור והשפעתו על חיינו הלאומיים לא פסקה מימי קדם ועד עתה. ומציאותו ההיסטורית של משה זה אינה תלויה כלל בחקירותיהם. כי אף אם הייתם מצליחים להראות בביורר גמור, שמשה האיש לא היה כלל, או שלא כך היה, לא יגרע על ידי זה מאומה ממציאותו ההיסטורית של משה האידיאל, זה שהלך לפנינו לא רק ארבעים שנה במדבר סיני, אלא אלפי שנה בכל ה"מדברות", שהתהלכנו בהם ממצרים ועד הנה (אחד העם ל"ת [1904]).

את הדברים האלה כתב אחד העם בשנת 1904. לאור השימוש הנרחב שנעשה מאז במוטיב "שלח את עמי", הן בהקשר היהודי – למשל ביחס ליהודי ברית המועצות – הן בהקשר אוניברסלי יותר, למשל בדבריו של מרטין לותר קינג בשנת 1968, דומה שהבחנתו לא איבדה מחדותה. אפשר לטעון שגם אם תוכן ההרצאות שהוצגו בכנסי החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה היה בגדר "אמת ארכיאולוגית", הדברים לא היו מאוד חשובים אפילו עבור הקהל שהגיע לכנסים; עבור הקהל הזה, עצם קיומם של הכנסים וההשתתפות בהם יצרו חיבור בין העם לארץ והיו מעין "אמת היסטורית". את הדברים מסכם יפה ציטוט שמביא פייגה מפי אחד המשתתפים בכנסים, שבעיתון דבר התייחס ישירות לוויכוח על כיבוש הארץ: "יהיו אשר יהיו חילוקי הדעות על פרטים מפרטים ועל הבדלי התאריכים – העובדה היא עובדה: נחשפה חצור ונתגלה חלקינו אנו בה, אם מימות יהושע בן-נון ואם מימי דבורה, שלמה ואחאב ופקח בן רמליה. מקומית מהימנותם של סיפורי התנ"ך" (פייגה תשנ"ח, 446).³¹

תופעה דומה אפשר לראות כיום בפופולריות של כנסים מדעיים דומים בקרב הציבור הדתי-לאומי. במשך יותר מעשרים שנה ריכזתי (יחד עם אייל ברוך, יהושע שוורץ ואחרים) סדרה של כנסים בנושא "חידושים בחקר ירושלים". כנסים אלו משכו מדי שנה מאות משתתפים, ובדרך כלל האודיטוריום הגדול ביותר באוניברסיטת בר-אילן לא היה גדול דיו

31 פייגה אמנם התייחס במאמרו ל"הלאמתה של הארכיאולוגיה" (פייגה תשנ"ח, 446) ובחן בכיקורתיות את התהליך שבו אפילו ממצאים שסותרים את הסיפור המקראי משתלבים בתוך נרטיב-על המצדיק את "זכותנו על הארץ" (ראו בדיון לעיל), אך בשורות אלו כיוונתי לנקודת המבט של משתתפי הכנסים עצמם, והדגשתי את יכולתם להכיל את המתח שבין עצם השתתפותם בכנסים ובין התוכן ה"חתרני" לכאורה של חלק מההרצאות שהוצגו בהם.

כדי להכיל את הנוכחים. בין המשתתפים בכנסים היו עשרות רבות של חוקרים – במקרים חריגים התקרב המספר למאתיים – אך מרבית המשתתפים היו חובבים בעלי עניין, רבים מהם מהציבור הרתי. תוכן ההרצאות היה כמובן מדעי, ובמקרים רבים היה צפוי להיות קשה מאוד לעיכול עבור הקהל. כך למשל, באחד הכנסים הרצה למקה, שכאמור נמנה עם המובילים שבאסכולה המינימליסטית, אך הדבר כנראה לא הפריע לבאי הכנס, ולא נתקלנו ב"תלונות".³² דומה שגם כאן הקהל ייחס חשיבות רבה יותר לעצם ההשתתפות בכנס, להזדמנות ללמוד על גילויים חדשים מפי החוקרים והחופרים, ובכלל להשתתף במעין חגיגה של ירושלים; הטיעונים הטכניים והיבשים שהחוקרים הציגו בהרצאות או בפרסומי הכנס עניינו את הקהל פחות. ואם נחזור מההקשר הציבורי לפרטי, השניות הזאת שניכרת בקהל הרחב קיימת כמובן גם אצל החוקרים, וזהו מנגנון נוסף שבמקרים רבים מאפשר להם להפריד בין דעות פוליטיות למחקר מדעי.

בהקשר זה ראוי לציין כי גם הרצוג עצמו, שהנימה המתריסה של מאמרו הרגיזה רבים כל כך, בחר לסיימו במילים הבאות: "את הקיום ההיסטורי של ממלכות ישראל ויהודה ניתן אם כן להתחיל ולהכיר החל מהמאה התשיעית לפני הספירה. יחסית לעמים אחרים, המשוויכים לתרבות המערבית, זו תקופה קדומה למדי ואולי זו נחמה מסוימת למי שנוזקק לה".³³ ואולם בעוד הרצוג, כחוקר, נצמד לאמת המדעית ("האמת הארכיאולוגית" של אחד העם) כפי שהוא מבין אותה גם במילות הנחמה שהציע לקוראים, חלק ניכר מהאחרונים מצאו נחמה אחרת,³⁴ וסברו שכלל אין זה משנה מהי האמת המדעית. כפי שכתבה נעמי שמר בתגובה שהתפרסמה לצד מאמרו של הרצוג: "אני לא שולטת בארכיאולוגיה, אבל מה זה חשוב אם היה לא היה? נאמר שלא היה ולא נברא התנ"ך, אלא משל היה – לדעתי המשל הזה חי יותר מכל האבנים".³⁵

32 מעניין לציין שדווקא חוקר בכיר המאמץ את הגישה הספקנית ביותר (במחקר הישראלי) ביחס למהימנות הסיפור המקראי מחה באוזניו על הזמנתו של למקה לכנס.

33 בגרסת האנגלית של המאמר בהארץ הושמטו המשפטים האחרונים של המאמר, אולי כי הרצוג חש ש"מילות הנחמה" הללו שהציע לציבור הישראלי ייתפסו באופן שלילי בקרב קוראי האנגלית בחו"ל.

34 כאן אני מתייחס לא לאלה שדחו את מסקנותיו של הרצוג על הסף (בלי קשר לנימוקיהם או למידת היכרותם עם החומר), אלא למי שסברו כי אין להם כלים להתמודד עם הטענות המדעיות והניחו כי דבריו של הרצוג "נכונים" מדעית, כלומר קיבלו אותם כ"אמת ארכיאולוגית".

35 נקודה אירונית נוספת שנבעה מהתלהטות הוויכוח על הממלכה המאוחדת ומתשומת הלב הציבורית שניתנה לו הייתה שהמחקר שב והתמקד בשאלות היסטוריות "גדולות", וכתוצאה מכך נזנחו גישות אנתרופולוגיות יותר, שהחלו לחדור בשנות השמונים לארכיאולוגיה של ארץ ישראל. מסיבות היסטוריות שלא זה המקום להרחיב עליהן, הארכיאולוגיה של ארץ ישראל (בתקופות ההיסטוריות, קרי מתקופת המקרא ואילך) עסקה באופן מסורתי בעיקר בשאלות של היסטוריה פוליטית, בניגוד למסורות הארכיאולוגיות הנפוצות במרבית אזורי העולם, שבהן הושם דגש על שאלות חברתיות וכלכליות ושבהן הארכיאולוגיה נחשבה חלק מהמחקר האנתרופולוגי. בשנות השמונים, ממגוון סיבות, גבר מאוד העניין בשאלות אנתרופולוגיות במחקר הארצישראלי, אך מרגע שהתערור הוויכוח על ההיסטוריות של המקרא בשנות התשעים חזר המחקר לעסוק בשאלות אלו, והכיוונים האנתרופולוגיים נזנחו (בנימוביץ' ופאוסט תש"ט).

החוקרים וההקשר המדעי (והחברתי) שבו הם פועלים

לעיל בחנתי את המחקר על הממלכה המאוחדת בהקשר של החברה הישראלית, אך בשורות הבאות ברצוני לחזור לדברים שכתבתי בחלקו הראשון של המאמר ולהעיר בקצרה על ההקשר של המעגל המחקרי הרחב.

ראינו שמראשית המאה הנוכחית קנתה לה הגישה הסקפטית שבייתה בקרב רובם של חוקרי המקרא, במידה רבה תוך התבססות על הממצאים הארכיאולוגיים שלכאורה מלמדים כי לא התקיימה ממלכה מאוחדת, וכי המאה העשירית לפנה"ס אינה רקע אפשרי לכתיבתם של הטקסטים המתארים ממלכה כזאת. ואולם בין הארכיאולוגים שחוקרי המקרא נסמכים עליהם בהערכותיהם המצב מורכב יותר, ואולי אף הפוך. לדעתי,³⁶ מרבית הארכיאולוגים שאינם מאוניברסיטת תל אביב מקבלים את קיומה של ממלכה משמעותית במאה העשירית לפנה"ס, וראינו שאפילו פינקלשטיין עצמו הסיג במידה ניכרת את הכרונולוגיה הנמוכה (שלמעשה יצרה את הספק הארכיאולוגי בקיומה של ממלכה כזאת). יתרה מזו, גם אם יהיו מי שיחלקו על הערכתי כי מדובר ברוב הארכיאולוגים, ברור שיש ארכיאולוגים רבים מאוד שקיבלו בשנים האחרונות את הטענה כי קיים גרעין היסטורי לממלכתם של דוד ושלמה, ובהם ביל דיוור, לארי סטייגר, יוסף גרפינקל, אמנון בן-תור, סטיבן אורטיז, ג'ימי הרדין, דניאל מאסטר, דניאל פריז ותום לוי, ג'ק הולאדי וסטנלי קלאסן, כמו גם כותב שורות אלה.³⁷

יש הרבה אירוניה בסיטואציה שבה חוקרי מקרא רבים מפקפקים מראש במהימנות המקורות המקראיים המתארים את הממלכה המאוחדת, ואינם מוכנים אפילו לשקול את האפשרות שממלכה כזאת התקיימה בתקופה זו מכיוון שלהבנתם הארכיאולוגיה מלמדת על ההפך, בעוד ארכיאולוגים רבים (ולדעתי אף רובם) סבורים שממלכה שכזאת אכן התקיימה. במילים אחרות, חוקרי המקרא מתבססים על גישה ארכיאולוגית מסוימת ומתעלמים מחלק ניכר מהמחקר הארכיאולוגי, אם לא מרובו.

דומה שכמה גורמים אחראים לכך שחוקרי המקרא מקבלים את הכרונולוגיה הנמוכה אף שהיא אינה בקונסנזוס הארכיאולוגי. ברמה הכללית, נראה שגישה זו תואמת יותר את השקפת עולמם של מרבית חוקרי המקרא, שכן היא תואמת את הנטייה הגוברת והולכת, בעיקר באירופה, לאמץ גישות ביקורתיות ביחס למהימנות הסיפור המקראי (כחלק מגישה ספקנית במעגלים רחבים הרבה יותר).³⁸ במילים אחרות, חוקרי מקרא רבים מאמצים באופן כמעט אוטומטי גישה ארכיאולוגית מסוימת, שאינה עולה בקנה אחד עם דעת הרוב בקרב הארכיאולוגים (ובוודאי אינה קונסנזוס), ומבססים עליה את שחזוריהם ההיסטוריים מכיוון

36 כמי שמעורב בוויכוח בוודאי איני אובייקטיבי בהערכת, אך אני סבור שהיא נכונה.

37 ראו Faust and Farber 2025, בעיקר פרק 3, ושם דיון והפניות נוספות.

38 לדוגמאות לגישה החילונית הרווחת באירופה ראו למשל Berger et al. 2008.

שהיא תואמת את תפיסת עולמם (וזה כמובן אינה רק תפיסת עולם מחקרית, והיא קשורה לשינויים חברתיים-פוליטיים בארצות אירופה ובמידה מסוימת גם בארצות הברית).³⁹ באופן פרטני יותר, נראה שגם לטקטיקת התנהלותם של חוקרי אסכולת תל אביב (או ליתר דיוק מה שהפך בהמשך לאסכולת תל אביב) הייתה השלכה על התקבלות גישתם, שכן חוקרים אלו קיימו אינטראקציה עם האסכולה המינימליסטית, ובעיקר עם חוקרי המקרא שהושפעו ממנה או היו קרובים אליה.⁴⁰ כך, בשעה שחוקרים שמרנים נטו להתעלם מהמינימליזם, חוקרי תל אביב הרחיבו את שיתוף הפעולה עם חוקרי מקרא, קיימו (ומקיימים) כנסים משותפים, ערכו (ועורכים) יחד כתבי עת, וכך הבטיחו השפעה רצופה על השיח בין חוקרי המקרא.⁴¹

העובדה שבקרב חוקרי מקרא התקבלה גישה ארכיאולוגית שאינה קונסנזואלית בין ארכיאולוגים היא דוגמה נוספת לדרך שבה השקפות קיימות מעצבות גישות מדעיות, ומסגרות חברתיות רחבות דוחקות את המחקר לכיוונים כאלה ואחרים.⁴²

סיכום

הוויכוח על קיומם ההיסטורי של שאול, דוד ושלמה ועל עצם קיומה או היקפה של ממלכתם מסעיר את המחקר זה כשלושים שנה, ובמקרים רבים הוא זולג ומגיע לדפי העיתונות ולמסכי הטלוויזיה ברחבי העולם. חשיבותן התרבותית של דמויות אלו, ההקשרים הדתיים של הוויכוח עבור קהלים רבים, ואולי גם ההשלכות הפוליטיות שנדמה שיש לו – לפחות בארץ – תורמים לעניין הציבורי הרב ולסערות שלפעמים נלוות לפרסומים.

במאמר זה לא דנתי בשאלות ההיסטוריות עצמן אלא בחנתי את התפתחות המחקר בעשורים האחרונים. התמקדתי בכמה היבטים הקשורים להתייחסות הציבורית בארץ כלפי הוויכוח ולמקומה של ההתפתחות המדעית בסוגיות אלו בתוך ההקשר המדעי הרחב יותר. אף שחשיבותו של ההקשר הפוליטי אינה נתונה במחלוקת, והוויכוח והתגובות לו

39 בהקשר זה מעניין לציין כי גם אם חלק מהמחקר בארץ מצליח לכודר את עצמו במידה מסוימת מהשיח הציבורי הישראלי (שמרבית החוקרים תופסים אותו כנחות, לאומני ולא ראוי להתייחסות), הוא בכל זאת מושפע מהשיח המחקרי העולמי, וזה בתורו מושפע מהשיח הפוליטי במקומות אחרים.

40 אני מודה לאחד הקוראים האנונימיים על הבחנה זו.

41 דוגמאות לשיתופי פעולה אפשר לראות בראש ובראשונה בשילובם של חוקרים העוסקים בטקסטים במכון לארכיאולוגיה באוניברסיטת תל אביב, בייסודו של כתב העת *Hebrew Bible and Ancient Israel* ובפרסומים נוספים, וכן בשיתופי פעולה מחקריים בחפירות ובמענקים.

42 בהקשר זה של הזיקה בין המחקר האקדמי לחברה שבתוכה הוא מתקיים, מעניין מאוד ההבדל בין ההתפתחות של חלק ניכר מהמחקר המקראי בארץ – ואולי גם בארצות הברית – ובין התפתחות המחקר באירופה, מבחינת הגישה לתיארוך המקורות השונים ולמהימנותם. להתייחסות מפורשת לגישות השונות בישראל, בארצות הברית ובאירופה ראו למשל Gertz et al. 2016, אם כי ללא התמקדות בהקשר החברתי-פוליטי.

חושפים גישות שונות בחברה הישראלית ושינויים בעולם המחקר, הרי כמו כל מחקר העוסק בפעילות אנושית, לא תמיד קל לבודד משתנה אחד כדי לבחון את השפעתו. בלי להתכחש לחשיבותו של ההקשר הפוליטי הצר, ניסיתי להראות כאן שיש משתנים נוספים שמשפיעים על השקפות מחקריות ומעצבות אותן, ושהניסיון לכרוך בין מגמות מחקר ובין פוליטיקה בת הזמן אמנם נכון, אך במקרים רבים הוא טריוויאלי ולעיתים גם פשטני מעט. גם החוקרים וגם הקהל הרחב מסוגלים להכיל שניות ומסרים סותרים, והניסיון להסביר באופן מכני את הקשר בין הסבר מדעי למסגרת החברתית או לתפיסות פוליטיות עלול להיות פשטני. החוקרים אמנם מושפעים מסביבתם החברתית-פוליטית, אך הם מושפעים גם מהסביבה המדעית שהם פועלים בתוכה, ודומה שהשפעתה של זו על פעולותיהם אפילו רבה יותר. גם הציבור הרחב שופט גישות מדעיות לפי מידת התאמתן לתפיסת עולמו, אך ראינו כי במקרים רבים הוא יודע להבדיל בין המסרים, מסוגל להכיל שניות ויודע לשלב מחקרים שסותרים את תפיסתו בתוך מעין נרטיב-על.⁴³

המחלקה להיסטוריה כללית, אוניברסיטת בר-אילן

ביבליוגרפיה

- אחד העם, ל"ת [1904]. "משה", פרויקט בן-יהודה.
אלט, אלברכט, 1965 [1925]. התנחלות בני-ישראל בארץ-ישראל, בתרגום דן בר"ג, ירושלים: אקדמון.
אלתרמן, נתן, 1948. "העיר החדשה", דבר, 24.12.1948, עמ' 2.
ארליך, צור, 2010. "ויאמר, ויען: השפעת התגליות הארכיאולוגיות החדשות על פולמוס האמינות ההיסטורית של המקרא", מקור ראשון, מוסף דיוקן, 26.3.2010.
בונימוביץ, שלמה, תשס"א. "פרשנות תרבותית וטקסט מקראי: הארכאולוגיה המקראית בעידן הפוסט-מודרני", קתדרה 100, עמ' 27-46.
בונימוביץ, שלמה, ואברהם פאוסט, תשס"ט. "הארכיאולוגיה של תקופת המקרא בשנות האלפיים: לקראת דיאלוג מחודש בין הארכיאולוגיה והמקרא", חידושים בחקר ירושלים 14, עמ' 7-23.

43 לכאורה, במונחיו של אחד העם, אפשר לומר שהחוקרים מתעניינים ב"אמת הארכיאולוגית" ואילו הציבור מתעניין ב"אמת ההיסטורית", אך גם חלוקה זו פשטנית. ראשית, החוקרים הם חלק מהציבור, וככאלה הם מושפעים גם מהשיח על ה"אמת ההיסטורית". שנית, ראינו שגם השיח המדעי מושפע מסביבתו, וגם אם הוא פועל בניגוד לסביבה הפוליטית המיידית הוא מושפע ממעגלים אחרים, שהם בעצמם תוצאה של שיח פוליטי בזירה אחרת.

- ברקאי, גבריאל, תש"ן. "תקופת הברזל ב-ג", אמנון בן תור (עורך), מבוא לארכיאולוגיה של ארץ-ישראל בתקופת המקרא (כרך ד), תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 77-233.
- , תשע"א. "חמישים שנה לחפירות קתלין קניון בירושלים – החפירה שחיסלה קריירה מפוארת", **חידושים בחקר ירושלים** 16, עמ' 403-412.
- גבע, שולמית, 1992. "פה בארץ חמדת אבות: הארכיאולוגיה המקראית הישראלית בראשית דרכה", **זמנים** 42, עמ' 92-102.
- גולדשטיין, אמיר, ואלחנן שילה, תשפ"ג. "בין אליטה שוקעת לאליטה צומחת: יחסי הגומלין בין תומכי שלמות הארץ בתנועת העבודה לציונות הדתית האקטיוויסטית, 1967-1979", **קתדרה** 183, עמ' 95-120.
- גרינברג, רפאל, ויאניס חמילקיס, 2024. ארכיאולוגיה, אומה וגזע: התמודדות עם העבר ודה-קולוניזציה של העתיד בישראל וכיוון, בתרגום אסף נתיב, בני ברק: הקיבוץ המאוחד.
- גרסיאל, משה, תשל"ה. מלכות דוד: מחקרים בהיסטוריה ועיונים בהיסטוריוגרפיה, תל אביב: הוצאת דון והחברה לחקר המקרא.
- גרפינקל, יוסף, סער גנור ומייקל היזל, 2012. עקבות דוד המלך בעמק האלה: תגליות מפתיעות בארכיאולוגיה המקראית, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- החברה ההיסטורית הישראלית (עורכים), 2006. ארכיאולוגיה, מקרא, היסטוריה [גיליון מיוחד], **זמנים** 94.
- הרצוג, זאב, 1999. "התנ"ך: אין ממצאים בשטח", **הארץ**, מוסף סוף השבוע, 29.10.1999, עמ' 36-39.
- ידין, יגאל, תשכ"ב. "חצור, גזר ומגידו בימי שלמה", אברהם מלמט (עורך), **בימי בית ראשון, ירושלים: החברה לחקירת א"י ועתיקותיה**, עמ' 66-109.
- לרין, יגאל, 2016. "היעלמותה של תקופת המקרא מן ההיסטוריה של עם ישראל", *International Journal of Jewish Education Research*, עמ' 29-61.
- לרין, ישראל ל', ועמיחי מזר (עורכים), 2001. **הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא, ירושלים: יד יצחק בן-צבי**.
- מזר, בנימין, 1981. "ימי דויד ושלמה", אברהם מלמט (עורך), **ימי המלוכה – היסטוריה מדינית (בתוך ההיסטוריה של עם ישראל)**, ירושלים: עם עובד, עמ' 62-81, 230-231.
- מזר, עמיחי, 2019. "תקופת הברזל 1", אברהם פאוסט וחיה כץ (עורכים), **מבוא לארכיאולוגיה של ארץ-ישראל: משלהי תקופת האבן ועד כיבושי אלכסנדר**, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 109-196.
- מלמט, אברהם (עורך), 1975. **המלוכה הישראלית בראשיתה**, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר. פאוסט, אברהם, תשע"ו. "תל עיטון וההשתלטות הישראלית על השפלה בתקופת הברזל 2א", **חידושים בחקר ירושלים** 22, עמ' 95-114.
- פייגה, מיכאל, תשנ"ח. "ארכיאולוגיה, אנתרופולוגיה ועיירות הפיתוח: עיצובו של המקום הישראלי", **ציון סג**, עמ' 441-459.
- פייגה, מיכאל, וצבי שילוני (עורכים), 2008. **קרדום לחפור בו: ארכיאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל**, באר שבע: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות.

פינקלשטיין, ישראל, וניל אשר סילברמן, 2003. ראשית ישראל: ארכיאולוגיה, מקרא וזיכרון היסטורי, בתרגום עדי גינצבורג-הירש, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

—, 2006. דוד ושלמה: בין מציאות היסטורית למיתוס, בתרגום ברוריה בן-ברוך, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

רומן, ירין, 2001. "למלך אין כתר", ארץ וטבע 70, עמ' 26–32.

שי, אהרן, תשס"ג. "גורל הכפרים הערביים הנטושים במדינת ישראל ערב מלחמת ששת הימים ואחריה", קתדרה 105, עמ' 151–170.

Ben-Tor, Amnon, and Doron Ben-Ami, 1998. "Hazor and the Archaeology of the Tenth Century B.C.E.," *Israel Exploration Journal* 48(1–2), pp. 1–37.

Ben-Yosef, Erez, 2021. "Rethinking the Social Complexity of Early Iron Age Nomads," *Jerusalem Journal of Archaeology* 1, pp. 155–179. <http://dx.doi.org/10.52486/01.00001.6>

Berger, Peter L., Grace Davie, and Effie Fokas, 2008. *Religious America, Secular Europe? A Theme and Variations*, Aldershot: Ashgate.

Biran, Avraham, and Joseph Naveh, 1993. "An Aramaic Stele Fragment from Tel Dan," *Israel Exploration Journal* 43(2–3), pp. 81–98.

Blenkinsopp, Joseph, 2013. *David Remembered: Kingship and National Identity in Ancient Israel*, Grand Rapids: Eerdmans.

Braun, Eliot, Edwin C.M. van den Brink, Johanna Regev, Elisabetta Boaretto, and Shai Bar, 2013. "Aspects of Radiocarbon Determinations and the Dating of the Transition from the Chalcolithic Period to Early Bronze Age I in the Southern Levant", *Paléorient* 39(1), pp. 23–46.

Cryer, Frederick H., 1994. "On the Recently-Discovered 'House of David' Inscription," *Scandinavian Journal of the Old Testament* 8(1), pp. 3–19. <https://doi.org/10.1080/09018329408585026>

Davies, Philip R., 1992. *In Search of Ancient Israel*, Sheffield: JSOT Press.

—, 1994. "'House of David' Built on Sand: The Sins of the Biblical Maximizers," *Biblical Archaeology Review* 20(4), pp. 54–55.

Davis, Miriam C., 2008. *Dame Kathleen Kenyon: Digging Up the Holy Land*, Walnut Creek: Left Coast Press.

Dever, William G., 1995. "The Death of a Discipline," *Biblical Archaeology Review* 21(5), pp. 50–55.

—, 2017. *Beyond the Texts: An Archaeological Portrait of Ancient Israel and Judah*, Atlanta: SBL. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1w6tfhd>

- Faust, Avraham, 2006. *Israel's Ethnogenesis: Settlement, Interaction, Expansion and Resistance*, London: Equinox/Routledge.
- , 2009. "Archaeology and Politics in Israel: A Different Perspective," in Brigitte Bailer (ed.), *60 Years Israel — Aspects from History and Present* (Studien zur politischen Wirklichkeit vol. 25), Vienna: Braumuller/Anton Pelinka, pp. 149–165.
- , 2021. "The 'United Monarchy' on the Ground: The Disruptive Character of the Iron Age I–II Transition and the Nature of Political Transformations," *Jerusalem Journal of Archaeology* 1, pp. 15–67. <https://doi.org/10.52486/01.00001.2>
- Faust, Avraham, and Zev I. Farber, 2025. *The Bible's First Kings: Uncovering the Story of Saul, David, and Solomon*, New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009526364>
- Finkelstein, Israel, 1995. "The Date of the Settlement of the Philistines in Canaan," *Tel Aviv* 22(2), pp. 213–239. <https://doi.org/10.1179/tav.1995.1995.2.213>
- , 1996. "The Archaeology of the United Monarchy: An Alternative View," *Levant* 28(1), pp. 177–187. <https://doi.org/10.1179/lev.1996.28.1.177>
- , 2011. "Archaeology as a High Court in Ancient Israelite History: A Reply to Nadav Na'aman," *Journal of Hebrew Scriptures* 10. <https://doi.org/10.5508/jhs.2010.v10.a147>
- Finkelstein, Israel, Nadav Na'aman, and Thomas Römer, 2019. "Restoring Line 31 in the Mesha Stele: The 'House of David' or Biblical Balak?" *Tel Aviv* 46(1), pp. 3–11. <https://doi.org/10.1080/03344355.2019.1586378>
- Finkelstein, Israel, and Eli Piasezky, 2011. "The Iron Age Chronology Debate: Is the Gap Narrowing?" *Near Eastern Archaeology* 74(1), pp. 50–53. <http://dx.doi.org/10.5615/neareastarch.74.1.0050>
- , 2023. "New Radiocarbon Models for the Iron Age in Israel," *Semitica et Classica* 16, pp. 105–118. <https://doi.org/10.1484/J.SEC.5.137272>
- Gertz, Jan Christian, Bernard M. Levinson, Dalit Rom-Shiloni, and Konrad Schmid (eds.), 2016. *The Formation of the Pentateuch: Bridging the Academic Cultures of Europe, Israel, and North America*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Halpern, Baruch, 2001. *David's Secret Demons: Messiah, Murderer, Traitor, King*, Grand Rapids: Eerdmans.
- , 2005. "David Did It, Others Did Not: The Creation of Ancient Israel," in Thomas E. Levy and Thomas Higham (eds.), *The Bible and Radiocarbon Dating: Archaeology, Text and Science*, London: Equinox, pp. 423–438.

- Handy, Lowell K. (ed.), 1997. *The Age of Solomon: Scholarship at the Turn of the Millennium*, Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004667839>
- Ishida, Tomoo (ed.), 1983. *Studies in the Period of David and Solomon and Other Essays*, Winona Lake: Eisenbrauns.
- Jamieson-Drake, David W., 1991. *Scribes and Schools in Monarchic Judah: A Socio-Archeological Approach*, Sheffield: Sheffield Academic.
- Katz, Hayah, 2023. *The Changing Landscape of Israeli Archaeology: Between Hegemony and Marginalization*, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003390411>
- Keimer, Kyle, 2021. "Evaluating the 'United Monarchy' of Israel: Unity and Identity in Text and Archaeology," *Jerusalem Journal of Archaeology* 1, pp. 68–101. <http://dx.doi.org/10.52486/01.00001.3>
- Kenyon, Kathleen M., 1974. *Digging Up Jerusalem*, London: Ernest Benn.
- Kitchen, Kenneth A., 2003. *On the Reliability of the Old Testament*, Grand Rapids: Eerdmans.
- Kleiman, Assaf, Alexander Fantalkin, Hans Mommsen, and Israel Finkelstein, 2019. "The Date and Origin of Black-on-Red Ware: The View from Megiddo," *American Journal of Archaeology* 123(4), pp. 531–555. <https://doi.org/10.3764/aja.123.4.0531>
- Knoppers, Gary, 1997. "The Vanishing Solomon: The Disappearance of the United Monarchy from Recent Histories of Ancient Israel," *Journal of Biblical Literature* 116(1), pp. 19–44. <https://doi.org/10.2307/3266744>
- Koch, Ido, Oded Lipschits, and Omer Sergi (eds.), 2023. *From Nomadism to Monarchy? Revisiting the Early Iron Age Southern Levant*, University Park and Tel Aviv: Eisenbrauns and The Institute of Archaeology, Tel Aviv University. <https://doi.org/10.1515/9781646022700>
- Langlois, Michael, 2019. "The Kings, The City and The House of David on the Mesha Stele in Light of New Imaging Techniques," *Semitica* 61, pp. 23–47. <https://doi.org/10.2143/SE.61.0.3286681>
- Lemaire, André, 1994. "'House of David' Restored in Moabite Inscription," *Biblical Archaeology Review* 20(3), pp. 30–37.
- Lemche, Niels Peter, 1998. *The Israelites in History and Tradition*, Louisville: Westminster John Knox Press.
- Levy, Thomas E., Mohammad Najjar, and Erez Ben-Yosef (eds.), 2014. *New Insights into the Iron Age Archaeology of Edom, Southern Jordan*, Oakland: UCLA — Cotsen Institute of Archaeology. <https://doi.org/10.2307/j.ctvdjrq5c>

- Levy, Thomas E., Thomas Schneider, and William H. C. Propp (eds.), 2015. *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective*, Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-04768-3>
- Mazar, Amihai, 1997. "Iron Age Chronology: A Reply to I. Finkelstein," *Levant* 29(1), pp. 157–167. <https://doi.org/10.1179/lev.1997.29.1.157>
- , 2011. "The Iron Age Chronology Debate: Is the Gap Narrowing? Another Viewpoint," *Near Eastern Archaeology* 74(2), pp. 105–111. <https://doi.org/10.5615/neareastarch.74.2.0105>
- McCarter Jr., P. Kyle, 1980. *I Samuel, The Anchor Bible*, New York: Doubleday. <https://doi.org/10.5040/9780300261196>
- , 1984. *II Samuel, The Anchor Bible*, New York: Doubleday. <https://doi.org/10.5040/9780300261202>
- Na'aman, Nadav, 2010. "Does Archaeology Really Deserve The Status of a 'High Court' in Biblical Historical Research?" in Bob Becking and Lester L. Grabbe (eds.), *Between Evidence and Ideology: Essays on the History of Ancient Israel Read at the Joint Meeting of the Society for Old Testament Study and the Oud Testamentisch Werkgezelschap Lincoln, July 2009*, Leiden: Brill, pp. 165–183. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004187375.i-234.57>
- Ortiz, Steve, and Samuel Wolff, 2021. "New Evidence for the 10th Century BCE at Tel Gezer," *Jerusalem Journal of Archaeology* 1, pp. 221–240. <http://dx.doi.org/10.52486/01.00001.9>
- Regev, Johanna, Israel Finkelstein, Matthew J. Adams, and Elisabetta Boaretto, 2014. "Wiggle-matched 14C Chronology of Early Bronze Megiddo and the Synchronization of Egyptian and Levantine Chronologies", *Ägypten & Levante* 24, pp. 243–266. <https://doi.org/10.1553/s241>
- Regev, Johanna, Pierre de Miroschedji, Raphael Greenberg, Eliot Braun, Zvi Greenhut, and Elisabetta Boaretto, 2012. "Chronology of the Early Bronze Age in the Southern Levant: New Analysis for a High Chronology," *Radiocarbon* 54(3), pp. 525–566. <http://dx.doi.org/10.1017/S003382220004724X>
- Schniedewind, William, 2010. "Excavating the Texts of I Kgs 9: In Search of the Gates of Solomon," in Thomas E. Levy (ed.), *Historical Biblical Archaeology and the Future: The New Pragmatism*, London: Routledge, pp. 245–253.
- Sergi, Omer, 2023. *The Two Houses of Israel: State Formation and the Origins of Pan-Israelite Identity*, Atlanta: SBL. <https://doi.org/10.2307/jj.8816160>

- Shavit, Ya'akov, 1997. "Archaeology, Political Culture, and Culture in Israel," in Neil A. Silberman and David B. Small (eds.), *The Archaeology of Israel: Constructing the Past, Interpreting the Present*, Sheffield: Sheffield Academic, pp. 48–61.
- Thompson, Thomas L., 1974. *The Historicity of the Patriarchal Narratives*, Berlin: Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110841442>
- Trigger, Bruce G., 1984. "Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist," *Man* 19(3), pp. 355–370. <https://doi.org/10.2307/2802176>
- , 1995. "Romanticism, Nationalism, and Archaeology," in Philip L. Kohl and Clare Fawcett (eds.), *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 263–279. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511558214.016>
- , 2006. *A History of Archaeological Thought*, Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813016>
- Van Seters, John, 1975. *Abraham in History and Tradition*, New Haven: Yale University Press.
- , 2009. *The Biblical Saga of King David*, Winona Lake: Eisenbrauns. <https://doi.org/10.1515/9781575066141>
- Webster, Lyndelle C., Samuel R. Wolff, and Steven M. Ortiz, 2024. "New Radiocarbon Dating from Late Bronze and Iron Age Gezer and Its Implications", *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies* 12(4), pp. 411–425. <https://doi.org/10.5325/jeasmedarcherstu.12.4.0411>
- Whitelam, Keith, 1996. *The Invention of Ancient Israel: The Silencing of Palestinian History*, London: Routledge.